

میلی نهضتدن قاباق آذربایجاندا سیاسی فیرقه و ایجتیماعی تشکیلاتلار

بوتون ایراندا گۆزه دگن سیاسی حرکتلار و ایجتیماعی تشکیلاتلاری ازیب، اورتادان آپارماقلا برقرار اولان په‌لوی سلطنتی داوام ائتدیگی ایگیری می ایل مودتینده ۱۵ میلیون نوفوسا مالیک اولان ایران خالق‌لاری اولکەنین هنج بیر نوقطه‌سینده بللی باشلی ایجتیماعی بیر تشکیلات قورماغا موفق اولمامیشدیر. ریضا خانین آذربایجان خالقیندان و اونون آزادلیغا اولان علاقه‌سیندن همیشه نیگار ان اولدوغونا گۆره مرحوم شئیخ محمد خیابانی‌نین رهبرلیک ائتدیگی حرکات باسدیریلدیقدان سونرا اورادا فیرقه نامینه هنج بیر جیدی موسیسه‌نین یارادیلاماسینا ایمکان وئرلمه‌میشدیر.

حتا سولئیمان میرزانین (1308-1300 جی ایللرده) (1921-1929) قوردوغو ضعیف ایجتیماعی فیرقه‌سی بئله آذربایجاندا ریضا خان مامورلارینین شدید تعقیبی و علسگر سرتیبز اده‌نین خودپسندلیگی نتیجه‌سینده پارلائیب، جمعیتده موهم یئر توتا بیللمه‌میشدیر. همین تاریخده بعضی زحمتکئش و رؤوشن فیکیرلر واسیطه‌سیله تشکیل تاپان ایران کومونیست فیرقه‌سی‌نین آذربایجاندا تشکیلاتی داها چوخ محدود دایرده و فؤوق‌العاده گیزلی فعالیت گؤسترمه‌سینه باخمایاراق، تبریز شهربانی عدلییه ریسی سرهنگ آصیف عموم ایران شهربانی ریسی سرتیب ارمین الیه پوزولموش و اونون فعال عوضولری ایسه باشقا آزادیخاهلارلا بیرلیکده قصر-قاجار حبس‌خاناسیندا زینده بگور (دیری-دیری) باسدیریلیمیش) ائدیلمیشدیلر. بیر سؤزله دئمک اولار کی، ریضا خانین سوقوطو و موتفیق دؤولت‌لرین حربی قوه‌لرینین ایرانا وارید اولدوغو واخت (1320-جی ایل 3 شهریورده) 1941-جی ایل 25 آقوست آذربایجاندا سیاست و تشکیلات نامینه هنج بیر شئی یوخ ایدی.

آجی تجروبلر نتیجه‌سینده تهرانا بدینلیک گۆزو ایله باخان آذربایجان خالقی حتا اورادا ریضا خان تاختدان دوشندن سونرا تشکیل تاپان توده فیرقه‌سینی قبول ائتمگه بئله حاضر اولماق ایسته‌میردی. چونکی خالق اوچون ریضا خانین سوقوطو انله ناگیهانی بیر صورتده قاباغا گلیمیشدیر کی، مات و موتحیرر قالب هانسی یول ایله گنده‌جگینی تعیین ائده بیلیمیردی.

او گونه دک اوزلرینی خالقا رهبر کیمی گؤسترمگه چالیشانلارا ایسه خالق چوخ پیس گۆزله باخیردی. نئچه گون قاباق ریضا خانین مداحلیغیندا ایفراط ائدن یالانچی په‌لوانلارین ماسکالارینی دگیشیب، آزادیخاه اولمالاری جماعتی ایغفال ائده بیلیمیردی.

ریضاخانین تاج قوماسینی آذربایجان خالقی نامینه تبریک ائدن و بوتون آذربایجاندا سیاسی حرکتلاری ساتیب کف حیاتی‌نین تامینینه چالیشان سرتیبز اده - 20 ایل تامام ایستیب‌داد و دیکتاتورلوق رئیزی‌نین مداحلیغی ایله یاشایان آغزاده همچنین آزادیخاهلیق نامیدان ثروت و سامان قازانان - بوتون ماجراجولار مؤوقعدن ایستیفاده ائده‌رک خالقا راهنما اولماق اوچون تظاهوره باشلا دیقلاری جماعتین خوشونا گلن ایشلردن دئییلدی و خالق بو کیمی یالانچی آزادیخاهلارا بئله باغلائیب، اونلارین دالینجا گنده بیلیمیردی.

بو بدبختلیگه بیر ده آلمان جاسوسلارینین ایسه تبلیغاتینی سبب گؤسترمک اولار. هیتلرین برق‌آسا فوتوحاتی ایله خالقی قوروخودوب، اونا انله قاندریمیشدیلر کی، فاشیستلرین شورالار ایتیفاقینی بیخیب- داغیدیب ایرانا و اورادان هیندیستانا قوشون یئریمه‌لری گونون مساله‌سیدیر.

20 ایل گۆزوباغلی حالدا ساخلانیمیش خالق بو حیزب-توده‌نین تبلیغاتین معناسینی طبیعی‌دیر کی، آنالیا بیلیمیردی. خصوصیه آلمانین موهم عامللری اولان بؤیوک بازار دللاللاری واسیطه‌سیله بئرلین رادیوسونون یالان خبرلرینی یایماقلا میلیونلار قازانماق ایسته‌دیکلری اوچون خالقی اوز حالینا بوراخمیردی. بونلارین ایتیشار وئریدیگی شایعه‌لر خالقا گۆز آچماغا ایمکان وئریمیردی. بو سببلره گۆره ریضا خان سوقوطنون بیرینجی، ایکینجی حتا اوچونجو آیلاریندا آذربایجاندا فیرقه نامینه هنج بیر جیدی ایش گؤرولمه‌ییب، حیزب-توده‌نین اورایا

گوندردیگی نومیاندلر ده هنج بیر موفقیّت قازانا بیلیمه‌میشلر. میثال اوچون حیزب-توده کومیتسه‌سی طرفیندن آزادیخواه شهیدلرین قبری اوزرینه گول سانجماق اوچون تشکیل اولونان نوماییشی گؤستره بیلریک. قاباقدا آب-تاب ایله اعلان اندیلیمیش بو نوماییشده قصر-قجر حبس‌خانا‌سیندان تزه آزاد اولان بنش-اوج نفردن آرتیق ایشتیراک ائدن اولمامیشدی. حتا نوماییشی تشکیل ائتمگی قرارا آلان ایالت کومیتسه‌سی عوضولری سرتیزاده، آغازاده آستارایی ده اوزلرینی خالقا گؤستره‌میشدیلر.

1321 جی ایل مئهر آیینی آخیرلاریندا ایتیفاق دوشن بو حادثه، آذربایجان خالق‌نین عومومیتله سیاسته، خصوصن اونون باشیندا دورماق ایسته‌ین یالانچی آداملارا بیس گوزو ایله باخدییغینی آجیب آشکارا چیخاران بیر حقیقتدیر. 20 ایل داوام ائدن ایرتیجایی سیاستین نتیجه‌سی ایسه باشقا جور اولما بیلیمزدی. لاکین گوناھلارین هامیسینی دا په‌لوی رژیمنه یاپیشدیرماق اولماز. چونکی خارجی ایمپریالیستلرین آزادیخواه‌لاری جورجور حیلهلرله تورا سالیب اویناتدیقلاری و اونلارین واسیطه‌سیله خالقی آزادلیقدان محروم اندیب، اوز یئریتدیکلری سیاستلرینی خالق دفعهلرله گوروب ایمتاحان ائتمیش اولدوقدان اونون سیاستلرینی داها سینماق ایسته‌میردی.

اوغون حیزب و تشکیلات نامینا تظاهر ائندلرین خالقدان اوزاق اولمالاری دا اونلارین شو‌عارینین کؤهنلمه‌سی ده کیچیک مانع دئییلدی. 20 ایل عرضینده تحمل اندیب، ایجتیماعده گنیش یئر توتان یئنی نسیل اونلاری تانییب حسابا آلا بیلیمزدی. مشروطه حرکاتیندا توتوقوشو کیمی آغیزدان-آغیزا سؤیله‌نیلیب گلن طنطنه‌لی کلیمهلرین تکرارینی خالق داها ائشیتیمک ایسته‌میردی. موحیطی‌نین شرایطینه گؤره خالقین یئنی آرزولاری، یئنی آمال و یئنی ایستکلری وار اییدی. کؤهنه سیاستچیلر ایسه اونلاری درک ائده بیلیمزدیلر.

بونلارین بدبختلیکلرینین بیر ده حسادت و خودپسندلیکلری اییدی. اونلار اوزلریندن ساوایی کیمسه‌نی پسند ائتمه‌ییب، خالقی قویون سوروسو حساب ائده‌رک، ایسته‌دیکلری یئره چکیب، ساتماغا چالیشیردیلر. جماعت ایچریسینده گؤزه چارپان تزه عرصه‌یه چیخیمیش لیاقتلی آداملار، اونلار اوچون طاعون و وبادان داها موهلک اییدی. اونا گؤره بیرینجی گونلردن حیزب-توده‌نین ایالت کومیته‌سیندن مؤحکم یاپیشیب، اونون قاپیلارینی بیلکی، باجاریق‌لی آداملارین اوزلرینه آچماق ایسته‌میردیلر.

بونلارا گؤره یازدیغیمیز دؤورده آذربایجاندا موهم بیر سیاسی فیرقه مئیدانا چیخا بیلیمه‌میشدی.

حیزب-توده-ایرانین آذربایجان تشکیلاتی نییه ایرلی گنتمیردی

اوزون مودتدن بری بو فیرقه‌نین آذربایجان تشکیلاتی بؤحرانلی بیر حال کنچیریریدی. آذربایجان ایالت کومیته‌سینی سرتیزاده باشدا اولماق اوزره مورتجملر، مونوپولچولار بیر طرفه، حبس‌خانالاردان خیلاص اولونموش آزادیخواه‌لارا ایشچیلر، کندلیلر و سایر زحمتکشلر دیگر طرفه چکمکله اونسوز دا سایی محدود اولان افرادین ایچریسینده گنیش کنشمکنش، شیددتلی اینتریکا وجودا گلیمیشدی. نئهرانین موداخیله‌سی ایسه اونو گوندن‌گونه شیددتلندیرمکده اییدی.

هر کس هر نه دئییر دنسین، آذربایجاندا میلی تعصبون درین ریشه‌سی وار دیر. بو تعصب ایستر آذربایجاندا، ایستر ده ایرانین سایر شهرلرینده یاشایان آذربایجانلیلارین رفتار و افکاری عومومی‌سی‌نین قوونتلی بیر عاملی اولوب، خالق مدنیشلشدیکجه گنیشلمکده و جیدیلشمکده‌دیر.

آذربایجانلیلار دوعرودان-دوعرودا نئهرانا، حتا اونون آزادیخواه‌لارینا داها اورکدن اینانمادیقلارینی موکرر صورتده ثوبوتا ینتیرمیشلر. اونلارین آراسیندا میلی تعصب جیدی بیر شکل آلدیغیندان ایستر-ایسته‌مز غئیری آذربایجانلی‌یا اونلارین اورکلری قیزا بیلیمزدی. اونلار خاریجدن گلن آداملاری منیمسه‌یه بیلیمزدیلر، حتا حیزب-توده‌نین تیریزه گوندردیگی آذربایجانلی تبلیغاتچیلارا بلنه، یئرلی جماعت بیگانه

کیمی باخیردی. بیر ایلین مودتینده، اورایا حیزب-توده‌نین مرکزی کومیتەسی 3 موهم هئیاتی گؤندر دیگی حالدا داخیلی موباریزه خاتیمه وئریب صلاحیتدار ایالت کومیتەسی تشکیل ائده بیلمه‌دیگی نین ده سببی بودور.

خالق، خصوصن کندیلر بیر پناهگاه، بیر مرکزی-ثقیل، داها دوغروسو رهبرلیک اندیجی بیر تشکیلات تاپماق اوچون هر بیر فداکارلیغا حاضیر اولدوغو حالدا، تنهران ائله اونلاری قورخودوردو. بو دا کومیتە عوضولرینین روحیه‌سینده تاثیر سیز قالا بیلمزدی. ایالت کومیتەسی نین باشیندا دورانلارین اکثریتی تنهراندان گلدی کلرینه و مرکز دن موقید اولدوقلارینا گؤره، حتا یالانچی آزادیخاهلار سرتیبزاد، آغازده آستارایی و علی بیرنگ، فیرقه‌دن اوزاقلادیریلدیقدان سونرا دا، اوزون مودت توده تشکیلاتی خالقین اعتمادینی قازانا بیلمه‌میش و آذربایجان خالقینا رهبر اولماق مقامینی کسب ائتمگه قادیر اولمامیشدی. عوضینده یالینز آذربایجانا دایانان زحمتکشلر تشکیلاتی و آذربایجان جمعیتی چوخ تنز بیر صورتده پارلابیب، کوتلوی حال آماقلا، خالقین توجهینی جلب ائتمیشدی.

آذربایجان زحمتکشلر تشکیلاتی

آذربایجان زحمتکشلر تشکیلاتی نین خالق ایچریسینده نوفوذ تاپماسی نین اصل سببی ده اونو تشکیل ائندلرین آذربایجاندا یاشایان زحمتکشلردن عیبارت اولماسی ایدی. موختلیف آداملار، مثلن، سورئن، ایسرافیل قادیری، حوسئین ریضوان، احمد ایسلامی و غئیریلرینین موسقیل صورتده توپلادیقلاری دستلرین بیرلشمه‌سیندن عمله گلن بو تشکیلاتین، تکجه تبریزده اون میندن زییاده عوضو وار ایدی. شهرین موختلیف یئرلرینده جورجور عونوانلار آلتیندا تشکیل تاپان زحمتکش کولباری، گنجه-گوندوز دولو اولوب، اورادا دانیشیلان سؤزلر، آپاریلان تبلیغات خالقین ایللر بویو آرزو ائدیگی مقصد اطرافیندا ایدی.

«ایستیبدا حؤکومتین بیخماق، طولوم و شقاوته خاتیمه وئرمک، اربابلارین، قان ایچنلرین اللرینی ایجتیماعی ایشلردن اوزاقلادیریب، خاین مامورلار، قان ایچن ژاندارملار، روشوتخور تیریه‌کی نین شرین بیر دفعه‌لیک خالقین باشیندان رفع ائتمک» سؤزلری حقیقتده خالقین خوشونا گلن، اونون اورگیندن چیخان سؤزلر اولدوغوندان، اونلاری جلب ائدیپ گوندن-گونه تشکیلاتا یاخینلاشدیریردی.

بو تشکیلاتین نوقصانی فقط اونون آرساوادلی، معمولی آداملاردان توپلانماسیندا ایدی، اونلارین آرسیندا خالقا رهبرلیک ائده بیلن تجربوهلی آداملار نظره چارپمیردی. مثلن، حوسئین ریضوان (چؤرکچی)، چوخ سول و حرارتلی بیر آدم ایدی. لاکین ساوادلی اولمادیغیندان، خالقا تزه بیر سؤز دئییب، اونا رهبرلیک ائده بیلمیردی. ایسرافیل قادیرینین آرزو-چوخ ساوادی اولسا دا، محلی آدم دئییلدی، یئرلی شریطی بیلمیردی. سلیم حاجیزاده ایسه چوخ جوان اولدوغوندان، خالقین اعتمادینی قازانا بیلمه‌یب، برعکس بعضی یونگول حرکتی ایله عوضولرین عدم-اعتمادینا سبب اولوردو. سورئن آنجاق اثرمنیلردن بیر عیده‌نی اؤز اطرافینا توپلایا بیلمیشدی. تازه اونون اؤزو ده ائله معلوماتلی آداملاردان دئییلدی. اونا گؤره چوخ تنز پارلایان بو جمعیت فهیمی نین حیله‌کارلیغی نتیجه‌سینده چوخ بیر تنز زاماندا مونحل اولوب، آرادان گئندی و اوندان آذربایجان خالقی اوچون موثبت بیر خاطره بنله قالمادی.

فهیمی نین بو تشکیلاتی پوزماسی ایران مورتعلرینین ان چوخ ایشلندیگی کلاسیک تدبیر ایله انجام تاپدی. اوزون مودت دستهبازلیق، فیرقه‌چیلیک و اینتریفایله عؤمور سورن بو کؤهنه قورد، ساییقدن پولیس ایداره‌سی ایله مربوط اولوب، قولچوماقلیق و اوغورلوقلا معروف اولان لوتولاردان مشهور قولی یئفری و غئیریلرینی بو تشکیلاتین ایچریسینه داخیل ائدیپ، اونلارین واسیطه‌سیله خالقی تهید ائتمک، ائو سویماق، آدم اولدورمک، پول آماق کیمی ایشلرله تشکیلاتی بدنام ائدیکن سونرا، همین بهانه ایله ایسرافیل قادیری و سلیم حاجیزاده‌نی توقیف ائدیپ، تشکیلاتی تامامیله پوزوب اورتادان چیخاردی.

بو ایش معروف ژاندارم ریسی جانپولادین کندلرده باشلادیغی وحشیانایا حرکتی ایله یاناشی اولاراق، انجام وئرلیدیکن سونرا آذربایجانین کند و شهرلرینده یئنی بیر ساکیتلیک دؤورسی باشلاندى.

آذربایجان جمعیتی

زحمتکنشدر جمعیتی ایله یاناشی اولاراق مئیدانا چیخان آذربایجان جمعیتینی تانیماق دخی خالقین اوگونکو روحیهسینی بیلیمک اوچون اهمیتلی بیر مساله دیر.

بو جمعیتی تشکیل اندنلر جولمه سیندن شبسترى، علی ماشینچی، طاهیری، اکبری، هیلال ناصیری، رحیمی علی، ایسماعیل شمسین آدینی قنید ائتمک اولار. جمعیت تنهران ایرتیجاسینا قارشی بسلهدیگی عداوت اوزره تک آذربایجان نامینا ایشه باشلاییب، ناشیر-افکاری اولان «آذربایجان» روزنامه سینی یاری فارس، یاری آذربایجان دیلینده اینتیشار وئرلمکله، میلی مباریزه یولوندا بیرینجی قدم گؤتورموش اولدو.

ایستر آذربایجان جمعیتی، ایستر آذربایجان زحمتکنشدر تشکیلاتی نین ایشلری تامامیله آذربایجان آز ادلیغی اوزرینده اولماسا دا، آذربایجان آدی اولارین آراسیندا موهم یئر توتور. زحمتکنشدر اکثرن آشاعی طبقیه منسوب اولدوقلاریندان تنهرانا آز اهمیت وئر دیلر. آذربایجان جمعیتی باشچیلارینین ایچریسینده ایجتیماعی تجربویه مالیک آداملار داها آرتیق ایدی. اولارین باشلادیقلاری آذربایجان دیلی نین اینتیشاری بؤیوک بیر قدم اولدوغو حالدا، تشکیلاتین باشیندا اونون اهمیتینی درک ائدن رهبرلیک ائدیجی آداملار چوخ آز ایدی. بونولا بئله «آذربایجان» روزنامه سی آذربایجان دیلینده مقاله و شعرلر چاپ ائتدیگینه گؤره خالق ایچریسینده تنز بیر صورتده اینتیشار تاپماغا باشلامیشدی. آذربایجاندا شؤهرت قازانان شاعیرلردن: بیریا، اعتماد و غنیریلرینین بو روزنامه واسیطه سیله آذربایجان دیلینده شعر یازماقلا سیاسی مباریزه ییه حصر ائتدیکلری ده ایریجا قنید ائدیلمه لیدیر.

تاسوفله دئمهلر بیک کی، جمعیت هله اوزونه لاییق رهبرلر تاپیب اونو ایرلی چکه بیلیمه میشدی. باشدا دورانلارین چوخوسو، حتا اونون صدری بئله تشکیلات اوصولونا آشنا دئییلدی. خالقا گونده لیک شوعار وئریم جمعیتین خطرکنینی تعیین ائتمک ایشینده، باشچیلار چوخ ناشی و موبتدی ایدیلر. بونلار جمعیتی و خالقی هارا آپاراجاقلارینی اوزلری ده درک ائده بیلیردیلر. بو جمعیتده داخل اولماغا تلسن جماعت ایله زحمتکنشدر جمعیتینه یاناشانلار، طبقاتی و ایجتیماعی جهتن بیر- بیریندن اوزاق اولسالار دا آذربایجانلیق مساله سینه هر ایکسی ده علاقه گؤستر مکله بیر یول ایله گنیدر دیلر. آذربایجان تعصوبو و دموکراتیک احساسات، بو تشکیلاتلارین هر ایکسینده نظری جلب ائده بیلیردی.

آذربایجان جمعیتی دئمک اولار کی، تک تبریزده یاشایان اورتاباب آداملارا دایانیردی. زحمتکنشدر تشکیلاتینا گنیش خالق کوتله لری ایله برابر، اکثری آشاعی طبقه دن اولان موهاجیرلر توپلانمیشدیلار.

موهاجیرلر ریضاخان دؤورونده داها آرتیق فیشار گؤردوکلریندن، آز ادلیق یولوندا داها جیدی قندملر گؤتورهرک، داها قطعى تدبیرلر گؤرمک طرفدارلاری ایدیلر. اونا گؤره زحمتکنشدر کوتله اولارین شوعارلارینی داها چوخ قبول ائدیپ، اولارین دالینجا گنتمگه داها آرتیق رغبت گؤستیر دیلر. آذربایجان جمعیتی کئچمیش فیر قه لرین آداب و روسومو اوزره مولاییم حرکت ائدیپ، حیزب- توده تشکیلاتی کیمی عومومی جولملر تکرار ائدیپ، همیشه کی سؤزلردن کنارا چیخا بیلیردی. اونون یئگانه سیلاحی «آذربایجان» روزنامه سی ایدی.

زحمتکشلر تشکیلاتی و آذربایجان جمعیتی نین سازمانلارینین پوزولماسی و حیزب- تودهنین بیرینجی دؤورده موفقیت قازانا بیلیمهسی نین سببلریندن بیرینسی ده ایرانین بنین الخالق وضعیتی ایدی. او گونلرده آلمان فاشیستلرینین ان قودرتلی گونلری ایدی. قیزیل اوردویا کؤمک یئتیرمک بوتون دموکراتیک میلتلرین جیدی و قطعی وظیفهسی حساب اولونوردو.

بو کؤمگی یئتیرمک اوچون ایران و آذربایجان یوللارینین بؤیوک اهمیتی اولدوغونو بیلیمین یوخ ایدی. بونلارین اهمیتی تامین ائتمک (یولو آچیق ساخلاماق) و عومومیتله ایران خالقینی فاشیست تمایولوندن قورتارماق اوچون سوونت ایتیفاقی و اینگیلتره دؤولتی ایله ایران آراسیندا بیر اوچلوق موعاہیدهسی عمله گلیمیش و بو واسیطه ایله ایران موتقیقلر سیراسینا داخیل اولموشدی. بو ایرانین گلهجگی اوچون عاقیلانه بیر ایش و داها دوغروسو، گؤزلنیلیمین موید بیر تصادوف ایدی. او واخت اگر ایراندان قودرتلی بیر دموکراتیک فرقه اولسایدی، بو تصادوفدن بؤیوک ایستیفادلر ائده بیلردی. موتاسیفانه مؤیداندان بئله بیر تشکیلات اولمادیغینا گؤره ریضا خانین دستپوردهلریندن عیبارت اولان مورجع دؤولت مامورلاری قباغا دوشوب اوندان خالقین آز ادلیغی علنیه ایستیفاده ائتمگه موفق اولدولار. بو ایستیفادلردن بیرینسی ده دموکراتیک تشکیلاتلار فیشار آلتینا آلینیب و چوخلارینین پوزولماسی ایدی. آذربایجان زحمتکشلر تشکیلاتی آذربایجان جمعیتی، آذربایجان نامی ایله ایظهار و وجود ائتدیکلری اوچون باشقا سازمانلاردان داها شدید صورتده ایرتیجاعین حملهسینه معروض اولوب مؤیداندان همیشه لیک اولاراق چیخاریلماغا محکوم ائدیلدیلر.

بو تشکیلاتلار حیزب- توده تشکیلاتی کیمی بیزیم میلی نهضتیمیزین پیونرلری آدانماغا لایق سازمانلاردیر. چونکی بو سازمانلار اوزلری اورتادان گئتدیکلری حالدا، بیر عیده اشخاصین گؤزلرینی آچیب اولارای ایتیماعی و سیاسی مسالهلر ایله مشغول اولماغا جلب ائتدی. آذربایجان جمعیتی آذربایجان روزنامهسی نین یاری آذربایجان، یاری فارس دیلینده نشر ائتدیگینه گؤره اونون میلی خدمتین خصوصی قنید ائتمک لازیمدیر.

آذربایجان جمعیتی میلی تعصوبده حیزب- تودهدن و زحمتکشلر تشکیلاتیندان چوخ ایرلی گلیمیش بیر سازمان حساب اولونمالیدیر. حتا تبریز خیابانلارینین آدلارینی دییشدیریب، ستارخان و سایر آذربایجان میلی قهرمانلارینین آدی ایله آداندیرماق، فقط بو تشکیلاتین سعی ایله انجام تاپمیشدیر. لاکین بونلارین هامیسی (خالقین ایستگی موقابیلینده) چوخ کیچیک و چوخ اهمیتسز ایشلردندیر. خالق ایسه بؤیوک ایصلاحت، درین دییشیکلیک طرفدار اولدوغوندان بو کیمی ایشلر اونو قانع ائتمیردی. بو سازمانلارین تنزبازار اولمالارینین باشلیجا سببی ده بوندان عیبارتدیر.

او واخت سؤز خالقی قانع ائتمیردی، ایش ایسه قباغا گئتمه دیگی اوچون، خالق ایله جمعیت آراسیندا مؤحکم رابیطه وجوده گله بیلمیردی.

بیر ده خالق باشچیلاریندان طلب ائتدیگی بیلیم و باجاریغی اوللاردا گؤره بیلمیردی. مشروطه نهضتینده ستارخان قوت وئرن اونون شوجاعتی و ایستقامتی، قیامدا شیخ محمد خیابانینی ایرلی چکن اونون بیلیم، نطق و دوشونجهسی ایدی. آذربایجان جمعیتی و زحمتکشلر تشکیلاتیندا بئله آداملار گؤزه چارپمادیغیندان اوللارین دالینجا گئندلر تنز بیر زاماندا یورولوب گئری چکیلیمگه مجبور اولدولار.

حیزب-توده-آذربایجان فاشیست

اساسن 3 شهریور 1941-جی ایل حادیشهسی آذربایجان خالقینا بؤیوک تکان وئردیگینه گؤره هر کس اوندان ایستیفاده ائتمک فیکرینه دوشموشدو. تک آزادیخالق دئییل، مورجعلر ده دالا قالماق اوچون اوزلرینه آزادیخالق ماسکاسی چکیب، اورتالیغا چیخیب، ایشه

گیرمیشدیلر. حتا بونلارین ایچریسینده فاشیست عقیده‌لی آداملار دا آز دئییلدی. مخصوص فاشیست عونصورلری اؤزلرینین جینایتلرینه پرده چکمک مقصدی ایله داها آرتیق فعالیت گؤستریردیلر. حاجی خان چلبی، محمدعلی خان نورآذر، (داروغا)، اخباری و غیریلرینین تشکیل ائتدیگلری حیزب- توده آذربایجان بو مقصدله قورولموش بیر تشکیلات ایدی.

واختیندا بوتون سیاسی دستلره ال تاپماغا چالیشان فهیمی، بو تشکیلات ایله ده آذربایجان زحمتکشلری کیمی رفتار ائدیپ، اونو اؤزونون سییاسینی ایجرا ائتمک اوچون آلت قرار وئرمگه موقوف اولموش و ایستیفاده ائتدیکن سونرا قبا بیر شکله داغیمیشدیر.

بونو قنید ائتمک لازیمدیر کی، اخباری و حاجی خان چلبی آلمانلارین جیدی طرفدارلاریندان اولدوقلارینا گؤره حیزب-توده-آذربایجان پرده‌لی بیر فاشیست موسیسه‌سی حالینا سالماق فیکرینده ایدیلر. مرحوم محمد علی داروغا اینگیلیس کونسولخاناسینا منسوب آداملاردان اولدوغونا گؤره باشقا مرموز بیر مقصد تعقیب ائدیردی. بونلارین آراسیندا کویبان کیمی غیری- فاشیست عونصورلر وار ایدیه، اونلار تشکیلاتی تمیزلهیب، دوزگون یولا سالما بیلیردیلر.

نه‌ایت مرکزی حؤکومت آذربایجان تامامیله ساکیت حالدا ساخلماق اوچون ظاهرده آذاخه، باطینده فاشیست تشکیلاتینی دا اورادا گؤره بیلهدی. اساسن تئهران حؤکومتی آذربایجاندا تشکیلات یارانماسینا ایمکان وئرمک ایسته‌میردی. اونا بئله گلیردی کی، یالانچیلارین عقیده‌سیندن آسیلی اولمایارق، خالق کوتله‌لرینین تشکیلاتا توپلانماغی خطرلیدیر، خالق بیر یئره بیغیشدیقداننن یا گنج حقیقت آشکارا چیخب و جمعیت آراسیندا خالقین قنیدینه قالان آداملار تاپیلا بیلر. بو سببه گؤره اونلارین (بوخارینین) گؤستریشی ایله فهیمی اؤزونون تشکیل وئردیگی حیزب- توده-آذربایجان جمعیتیینه داها داوام ائتمگه قویمادی.

ایران- بیدار

آذربایجاندا اینگیلتره ایمپریالیستلرینین آژانلاری ایله همکارلیق ائدن آلمان نؤکرلری و فاشیست عونصورلری، حیزب-توده-آذربایجان، آذربایجان زحمتکشلری و آذربایجان جمعیتی پوزولدوغو گونده «ایران- بیدار» آدی ایله بیر تشکیلات واسیطه‌سیله مئیدانا چیخدیلار.

«فریاد» روزنامه‌سی بو حیزبین ناشیر- افکاری اولاراق چوخ حرارتله یازیلیب، اینتیشارا باشلادی. اونون گؤرکملی عوضولریندن حوسنیقولو کاتیبینی گؤستریمک اولار.

«ایران- بیدارین» اینگیلتره و آلمان منبعلریندن آدیغی کؤمک اثرینده، سایر شهرلرده اولان فاشیست و یاریم فاشیست تشکیلاتلارلا دا رابطه‌لری وار ایدی. کاتیپی بازاردا آلمان و اینگیلیس دللالیغی ایله مشغول اولان تاجیرلرین هر ایکسینین طرفیندن موفصل صورتده حیمایت اولونوردو. مثلن، حنیدرزاده ایله نئمسه‌چیلر و باشقالاری اونا بیر گؤز ایله باخیب، ظاهرده روزنامه‌یه کؤمک یا وکالت ایشی روجوع ائتمک، حقیقته ایسه دموکراتیک دؤولت، مخصوصن شورالار ایتیفاقی‌نین علئیهینه تبلیغات آپارماق اوچون اونو موجه ائتمگه چالیشیردیلار.

بو تشکیلات روشنفکر، جاوانلار و ثروتمندلر ایچریسینده درین ریشه سالماغا باشلامیشدی.

موحاریبه‌نین سورعتی، آلمانلارین برق‌آسا بیر صورتده شرقه دوغرو گلمه‌لری اونلاری تشویق ائدیرک اؤزلرینی چوخ تنز بیر صورتده تانیتماغا وادار ائدی. اونا گؤره تامام ایراندا فاشیست تشکیلاتلاری پوزولوب، فاشیست عونصورلری توقیف ائدیلمی، بو تشکیلاتین

باشچیلاری دا گئری چکیدی. بئلهیکله ایران-بیدار ایرانی ایغفال اندیب، آلمان و اینگیلیس جاهاگیرلرینین قوجاغینا آتماغا موفق اولمادان پوزولوب اورتادان گئندی. کاتیپی یاخالاندیقدان سونرا «فریاد» روزنامهسی تعطیل اولوندو.

ضید- فاشیست جمعیتی

ضید-فاشیست جمعیتی محیط و زامانین ایجابی اوزره مئیدانا چیخان بیر تشکیلات ایدی. ایرانین ایری شهرلرینده موفقیت قازانا بیلیمین بو تشکیلات آذربایجاندا چوخ یاخشی ایشلهدی. آذربایجان جمعیتی و زحمتکشلر تشکیلاتی پوزولدوقدان سونرا آذربایجاندا یئنی قورولان ایرتیجای دؤورده آزادیخاه و دموکراتیک قوولر فقط بو جمعیتین آدی آلتیندا فعالیت گؤستره بیلیردی. حیزب- توده و سایر تشکیلاتلارین تشکیل ائده بیلیمدیکلری میتینقلر و نومییشلر ضید فاشیست جمعیتی آدی ایله تشکیل اولونوردو. فاشیست ضیدینه موباریزه آپاران بیر تشکیلاتا دؤولت و ایرتیجای عونسورلر جورات اندیب، بیر سؤز دئییه بیلیمیردی. حتا مطبوعات شدید صورتده قاداغان اندیلدیگی حالدا، تزه عرصیه چیخیب سیاسته قوشولموش بیریا، میررحیم ولایی و غئیریلری، آزادیخاهلارین سؤزلرینی بو جمعیتین طرفیندن نشر اولونان «یومروق» روزنامهسی واسیطهسیله اینتیشار وئیردی. پولیس ضید-فاشیست جمعیتی نامینا توپلانان میتینقلری داغیدا بیلیمیردی. حتا ضید-فاشیست جمعیتی نین مرکزی بیر زمان حیزب-توده طرفیندن چوخ گئنیش دایرهدا ایستیفاده اولونوردو.

ضید-فاشیست جمعیتی، زحمتکشلر تشکیلاتی، آذربایجان جمعیتی و باشقا دموکراتیک جمعیتلر، بیر سؤزله دئمک اولار کی، 12 شهر یورده قاباغا چیخان تشکیلاتلارین هر مسی بیر نؤوع ایله گلهجک دموکرات فیرقهسی نین یارانماسی اوچون زمین حاضر لادیقلاری نؤقطهیی-نظر دن فایدالی و ثمرلی ایشلر حساب اولونمالیدیر.

همکارلار ایتیفاقی

آذربایجان همکارلار ایتیفاقی دا 1941- جی ایل 25 آقوستدان، 3 شهریوردن سونرا مئیدانا چیخان سازمانلار داندیر. اونون بیرینجی موسیسلری سورئن، قولام کارخاناسی نین کارگری و فدایو ایران کارخاناسی نین کارگری ایدیلر. باشقا تشکیلاتلاری زیرو-رو (آلت اوست) ائدن فهیمی بو آدمالردان مایوس اولوب، جانپولاد قضیه سیندن آزادیخاهلارا بوتون حوسنی-رغبت (مئیل) گؤستر مکله، نوفوذ قازانان خلیل اینقیلاب واسیطهسیله اونو تامامیله اله کئچیرمگه ایقدام ائندی.

یوخاریدا دئدیگیمیز سببه گؤره تهرانا تبعید (سورگون) اولونان خلیل اینقیلاب، اورادا فهیمی ایله سازیشه گلدیکدن سونرا تبریزه موراجیعت اندیب، فهیمی نین کؤمگی ایله ایشه باشلایب، نئزلیکله گئنیش بیر ایتیحادییه یاراتماغا تشببوت ائندی. فهیمی تشکیلاتین مخاریجینی تامین ائتمک مقصدی ایله بؤیوک بیر شب نشینلیک (گئجه قوناقلیغی) تشکیل ائدرک، 21 مین تومن پول توپلایب خلیل اینقیلابا تحویل وئردی. اینقیلاب مؤحکم مالی، قووت و دؤولت کؤمگینه ایستیناد ائدرک، جیدی ایشه باشلادی.

او زمان موحاریبه نتیجه سینده حیرت آور درجه ده ترقی ائتمکده اولان صنایع محصولو و یاشاییش وسایلی نین شدید بیر صورتده باهالانماسی (اوچون، صاحبکارلار)، ایشچی صینفی نین موباریزه مسی نین گئنیشلنمه سیندن قورخوب، چوخ یئرده کارگرلره گوزشت ائتمگه مجبور اولدولار. دؤولت موباریزه نین موقتی بیر صورتده ایرلی گئتمه سیندن قورخوب ایتیقصاد نازیری طرفیندن دوکتور شئیخی آذربایجانا و ایسفاهان گؤندر مگه مجبور اولدو. دوکتور شئیخی یئرده وضعیتی موطالیعه ائندیکدن سونرا کارگرلره کارفرمالارین

(صاحبكارلارين) ايختييارات و حاقيني موعين ائدن بير لايحه يازيب، دؤولته قبول ائتديردي. بو وسيله ايله كارگرلرين وضعييتي ياخشىلاشماغا باشلادي. ايش موزدو يوزده يوز، بلكه يوزده 150% آرتيريلدي. كارخانا صاحيبلري كارگرلرين حتا چؤرك و ياناجاقلاريني دا عؤدهلرينه كؤتورمگه مجبور اولدولار. بو ايتيحادييهنين موققييتي خليل اينقيلابين آدينا تامام اولدو غونا كؤره اونون نوفوذو يوكسلمگه، كارگرلر اونو حقيقي بير رهبر كيمي قبول ائتمگه مجبور اولدولار. آرخاسيندا بؤيوك گوج و قودرت حيس ائدن بو جاوان ماجراجو گنت-گنده اؤز وضعييتيني اونودوب، حتا ارباب و وليعتمتي (صاحيبي) اولان فهيمي يه ده اعتيناسيزلىق كؤسترمگه باشلادي. اونون حوزورونا گنتديكده قاباكي تواضؤ عكارليغين عوضى بي ادبانه (ادبسيز) بير صورتده قابا حركتلر بيروزه وئريب، ديگر طرفدن كارگر طبقه سينين تحتي- تاثيرينده واقع اولماقلا تنز- گنج عهد و پئيماني اونودوب، ولي نعمتى نين كؤستريشلىرىنه عمل ائتمگه سهلنكارلىق كؤستردى. فهيمي ماهير بير ديپلومات، آما بير مورتجع اولدو غونا باخمايلاق اؤز مقام و شخصييتينه آرتيق درجه علاقمند، اؤز و تاييب فهله تشكىلاتى نين باشينا گتيرديكى ساتقين بير آدام موتكبير و ادبسيز بير شخصين حركتنه تحمل ائدن دئييلدي. او بير نئچه دفعه ايشاره و كينايله ايله حريفى (طرفى) باشا سالماق ايسته ييرسه، خليل اؤزونون آرخاسيندا بؤيوك قودرت حيس ائتديگينه كؤره اونون ايشلرينه مسخره ايله جاواب وئردى. ايش بو يئره گلديكده فهيمي نين تكليفى بللي ايدى. او اؤزونون تيكديگى بيناني داغيتماي دا باجاريردي.

خليلين قابا حركتلريندن علاوه ايتيحادييهلرين گوجلنمهلري و بوتون فهله صينفي نين اونلارين اطرافيندا توپلانماسي دا فهيمي نين خوشونا گلن ايشلردن دئييلدي. او اؤز الي ايله اؤز باشينا بلا آچديغيني تنز بير زاماندا حيس ائتمگه باشلادي. گنريدهكي خطرندن قورتارماق، اونون اوچون چوخ دا چتين ايش اولاي بيلمزدى. چونكي او اؤز و تامام عؤمرونو فيتنه و فساد و تيريهكله كئچيرميش كؤهنه جاوانلاردان ايدى. تبريزين او گونكو موحيطى ايسه هر ماجرايا موساعيد ايدى. چونكي هنوز اشخاص اؤزلريني لاييقينجه كؤستمه ميشديلر. هر كس باشينا 3-5 نفر توپلايا بيلسه ايدى، ايسته ديگيني انده بيلردى. بونلاردان علاوه خليل اينقيلابين رفتار و حركتى آزاڭلاهار اوچون مرموز شكيله ايدى. اونون فهلهلر آراسيندا گوندن-گونه آرتماقدا اولان نوفوذونان ايرتجاعى عونصورلرين ده ايستيفاده ائتمك ايمكاني آزاڭلايدى. خليلين پول ايشينه باخماسي دا آغيزدان-آغيزا سؤيله نيلمگه ايدى. رفتاري داخي گنت- گنده لوتولوق شكلي آلميشدير. بو ايشده فهيمي نين اؤز و ده دخالتسيز دئييل ايدى. اونون آداملاري، مثلن، تاغي بئيتوللا و كرويي، ابولقاسيم جاوان و غنيريلري جورجور عونوانلارلا موحيطى زهرله ييب، اورتاي چيخان آداملاري بدنام ائتمك اوچون چاليشير و حيلهلر دوزلديرديلر. خليل اينقيلابين شرين باشدان رفع نئتمك اوچون آجلىقدان گليب، ثروت قازانميش. تبريزده ان بيرنجي خالي كارخانساي صاحيبي اولان ابولقاسيم جاوان اينتيخاب اولونموش ايدى. او خليلي روشوت ايسته مگه موتهم ائديب، بير عييده پچاقچيلار واسيطه سي ايله موريدى-حملة قرار وئررك، موفصل دؤيدوكدن سونرا اونون ايندن واليه شيكايت ائدير. والي (فهيمي) ايسه امنيتي خلدار ائتمك ايتيهامي اوزره خليلي ساخلا تديريب، تئهرانا تبعيد و ايتيحادييه سى نين قايلاريني باغلاماقلا، كومئدي نين بيرنجي پرده سينه خاتيمه وئردى.

الته، كارگرلر ايتيحادييه سيني ده بير تدبير ايله اورتادان آپارماق چوخ دا آسان بير ايش دئييلدي. چونكي بو تشكىلات په لوي دؤوره سينده دوغوب، موحاربييه زامانيندا ترقى ائتمگه اولان جاوان صنايعه و ساير بير صورتده اينكيشاف ائدن ال دستگاھلارينا آرخالانيردي. حئيرت آور درجه ده قازانچ آپارماق، سرمايا و كارخانا صاحيبلريني فهله نين نازيني چكمك و اونو الدهه ساخلا ماغا مجبور ايديلر. فهله ايسه ايتيحادييه و بيرليك مزسيني داديب و الدهه ايتديگى موققييتلري ساخلاماق اوچون بو واسيطه لري ساخلامالي اولدو غونو آنلاميشديلار. اونا كؤره خليل اينقيلاب تئهرانا تبعيد اولوندوقدان سونرا ايشيني تعقيب ائتمك اوچون آذربايجانا گلميش يوسف ايفتيخاري، چوخ تنز بير زاماندا ايتيحادييه نين يئندن داير ائتمگه موفوق اولدو. فهيمي معزول اولوب، اونون يئرينه سرلشكر موقدمين گؤندريلمه سي ده بو ايشده بي تاثير قالمادي. يوسف ايفتيخاري خليل اينقيلابدان ساواد جهتنن دالي اولسا دا، تجروبه جهتنن ايرلي ايدى. ماجراجولوقدا خليلدن گنري قالمازدي. حتا عوامفريبليك اينقيلابي سؤزلري دانيشماغي خليل اوندان اؤيرنميشدير. 11 ايل په لوي زينداني و اختيله جنوب نئفت معدنلرينده فهله آراسيندا ايشلمك سابقه سي داخي اونون اوچون بؤيوك بير سرمايه ايدى. بونلاردان علاوه ايفتيخاري ايله خليل اينقيلاب بير چوخ جهتنن

بیر-بیریلە ایشلمگە مجبور ایدیلر. اولار حیزب- تودە-ایران و باشقا آزادیخاھلاری اۆزلرینە یاخینلاشماغا ایمکان وئرمیردیلر. اولارین قاباغیندا ایظھاری- ووجود ائتمک اوچون بونلار بیر چوخ قارانیلق و مرموز (شوبهه‌لی) مقامات ایله مربوط اولراق، آزادیخاھ تشکیلاتلار آراسیندا نیفاق سالماقلا اۆزلرینە جمعیتدە یول آچماغا چالی شیردیلر. بو ایشدە هر ایکسی نین یولو بیر ایدی. اونا گۆرە دە یوسیف ایفتیخاری تبریزه گلدیکدە (خلیل) اینقیلابین خوصوصی تۆوصییه‌سی اوزره اونون همدستلری طرفیندن چوخ حرارتلی قبول اولونوب، داها جیدییتله ایشه باشلادی.

یوسیف، خلیلدن عاقیل اولدوغونا گۆرە فهله صیفی ایشی ایله مشغول اولماییب، مئیداندا اولان بوتون سیاسی دستلر و معروف سیاست آداملاری ایله دە علاقه‌یه گیریشدی. او گون تبریزدە موثر عاملیلردن حساب اولونان سرلشکر موقدم و سرتیبزاده ایله دە یاخینلاشماقدا، حیزب-تودە تشکیلاتی نین قاباغینا چیخدی. اونون علنییه‌نه گیزلی اولراق تبلیغات آپارماقدان گۆری دورماییب، گۆزانیلمه‌میش ایشین آسان بیر صورتدە ایرلی گندیب، گۆزونو آچراق 10 مین نفرلیک جیدی بیر صیفین باشیندا گۆردوکدە، اونسوز دا ماجرادان حظ آلان آوانتوریستین گۆزلی قاماشدی. الده اولان بۆیوک ایمکانلاردان داها بۆیوک ایستیفاده ائتمک فیکرینە دوشدو. او گونلردە 14-جو مجلس اینتیخابی اوچون حاضرلیق آپاریلیردی. سرلشکر موقدم معین آداملاردان اینتیخاب کومیسینو دعوت ائتمیشدی. او معمول اولدوغو اوزره بو ایشدن بۆیوک پوللار قازانماقدا ایدی. اولار (کومیسینون) موخالیف آداملاردان تشکیل اولدوغونو حیس ائتمکله، موقدمین شدید صورتدە موخالیفینه گیریشمیشدی. یوسیف اۆزونون و یولداشلارینین اینتیخاب اولایلمه‌یه جکلرینە یقین ائدیگی ایشین بو شکیلده مئیداندا چیخماسیندان راضی قالماییب، داها جیدی صورتدە عکس اولعمل (رناکسییا) گۆستریدی. سرلشکر موقدمین او گونلردە مرکزی حۆکومت ایله آراسی یاخشی دئییلدی.

(موقدم) آذربایجان دا کوللو میقداردا بۆیوک پول قوپاریب تک اۆز جیبینه دولدورموشدور. بو موامیلهدە پای گۆزله‌مین مهدی فروخ حتا سۆهیلی نین اۆزو و مجلس نوماینده‌لریندن بیر نچه‌سی نین پایلاری یئتیشمدیگنه گۆرە اونون علنییه‌نه مباریزه ائیدریدیلر. یوسیف ایفتیخاری، مربوط اولدوغو ایرتیجاعی مقاملار واسیطه‌سی ایله موقدمین علنییه‌نه بۆیوک نومایشلر تشکیل ائدرک، ایشی جیدیشدیرمک ایستدی. اونسوزدا دۆولت مامورلاری، تشکیلاتلاردان نیگاران اولراق فورصدن ایستیفاده ائدیپ، نومایشلری یاتیرماق اوچون سیلاح ایشلمگه تشبوت ائدیلر.

نتیجهدە کارگرلردن بیر نفر اولدورولوب، نچه نفر یاراناندیقان سونرا یوسیف دە اینقیلاب کیمی تبریزی ترک ائتمگه مجبور اولدو. خلیل اینقیلاب ایله یوسیف ایفتیخارینین تبریزدە بۆیوک و موهوم بیر تشکیلاتا رهبرلیک ائتمه‌لری حیزب-تودەنین باشچیلارینین خوشونا گلن بیر ایش دئییل ایدی. ایتیحادییه باشچیلارینین اکثری فابریکا و سایر موسیسه‌لردە حیزب-تودە علنییه‌نه جیدی صورتدە مباریزه آپاریردیلر. حیزب-تودەنین باشچیلاری ایسه ایتیحادییه‌نی داغیماق، ینی بیر ایتیحادییه دوزلمک و یا اونو تامامیله اۆز اللرینه کئچیرمگه چالی شیردیلر. خلیل و یوسیف ایفتیخاری غلط حرکت ائدیپ، کارگرلرین قودرتیندن شخصی ایستیفاده فیکرینده اولمالاری، حیزب اوچون بعضن موساعید شرایطی گتیردی. موتاسیفانه تنه‌راندان حیزبین مرکزی کومیتە‌سی نین باشیندا دورانلار، آذربایجان زحمتکئشلرینین و تبریزدە اولان حیزب رهبرلرینین یاخشی حرکتلرینە و بو فورصدن لاییقینجه ایستیفاده ائتمگه، ایمکان وئرمیردی.

ایتیحادییه کارگریه سوخولان ماجراجولار آراسیندا آلمان جاسوسلاری و ایرتیجاعی مقاملارین مؤحکم اولماقلاری دا چوخ موثر بیر عامل ایدی. حیزب-تودە ایچریسینده یوزده یوز آزادیق طرفداری اولوب، دموکراتیزم یولو ایله گئندیگی حالدا، ایتیحادییه‌ده دموکراتیزم، حتا سوونت دۆولتی نین دوستلوغونا موخالیف اولان عونصورلر دە آز دئییلدی. گرک اعتبار اندک کی، خلیل اینقیلاب ایله یوسیف ایفتیخاری و باشقالارینین کارگرلر (آراسیندا) نوفوذ قازانمالاریندا، اولارین آذربایجانلی اولمالاری آرتیق درجه موثر اولوردو. یوسیفین تبریزدن گئتمه‌سی، حیزب-تودە اوچون قاباغا چیخان فورستلرین هامیسیندان اونریشلی ایدی. او گونلردە موقعی نی گۆدن سرلشکر موقدم

اونلاري راضي سالماقلا، تبریزده اؤزونه آر خا قازانماق ایستیهیردی. او حتا بوتون آزادیخاهلاری بیرلشدیرمک اوچون ابولقاسیم موساوی، جعفر ساعید واسیطهسیله اونلارا مادی شرایط یارتماغا باشلامیشدی.

سرلشکر ایتحادییهنین حیزب-توده‌نین رهبرلیگی آلتینا کئچمه‌سینه اورکن راضي دئییلدیه ده، ظاهرده بو ایشه گؤره اونلارا کۆمک ائتمکدن باشقا چارهمی یوخ اییدی. ایش او واخت تبریزده حیزب- توده‌نین باشیندا دورانلاریندان آسیلی اییدی. اونلار گرک اول خاریجه نوماینده‌لرینی بیر-بیر گؤروب دانیشیب، اونلارین نظرینی جلب ائتدیکدن سونرا تشکیلات یولو ایله داخل اولوب، ایتحادییه شوراسی‌نین قراری اوزره ایشی ایستمدیکلری اشخاصین ایینه تاپشیرایدیلار. بونون عوضینه آغایی امیرخیزی ایله آراشئس اووآنسیان موقدیمه‌سیز و حاضیرلیقسیز اولراق، اؤزلری ایتحادییه بیناسینا گئدیب، اورانی ایشغال ائتمکله ایشی بیر دفعه‌لیک اؤز اللرینه آلماق ایستیهیردی. یوسیف ایفتیخارینین گئتمه‌سیندن آجیقلا نیب، شدید صورتده موباریزه ائتمگه حاضیرلانان کارگرلر ایسه، اونلارین بئله بیر موقدعه گلیب بینانی توماق ایستمدیکلرینی گؤرودکه تحمل ائده بیلمه‌ییب، هر ایکسینی جیدی صورتده دؤیدوکن سونرا بینانین پیله‌لریندن یوورالاتماقلا، اونلاری اورادان طاماح دیشلرینی چکمگه مجبور ائتدیلر.

اونان سونرا مو عین بیر واختا دک حیزب-توده باشچیلاری ایتحادییه‌نین رهبرلیگیندن صرفنظر ائدیب، ایسرافیل قادیرینین رهبرلیگی ایله آیری بیر ایتحادییه تشکیل ائتمگه تشببوت ائتدیلر. معلوم اولدوغو اوزره (بو ایش) کارگرلر آراسیندا نیفاق و ایکی تیرمیک یارتماقدان باشقا بیر نتیجه وئره بیلمز اییدی. امیر خیزی ایله آراشئس اووآنسیان ایفتیضاح‌آمیز بیر شکیلده ایتحادییه‌ده دؤیولوب، ائشیکه سالیندقدان سونرا، یوسیف و خلیل اینقیلابین دسته‌سیندن رحیم همداد و عزیزده ایبراهیم تبریزه گلیب، ایتحادییه‌ده ایشلرینی سهمانا سالیلار. بونلارین هر ایکسی نیسبتن سالم و مولاییم آدمالار اولدوغو اوچون بیرینجی نؤوبه‌ده 14-جو مجلس اینتیخاباتی اوزرینده حیزب-توده ایله ایتحادییه آراسیندا موقتی بیر ائتیلایف اوچون دانیشیق باشلانیدی. نتیجه‌ده آزادیخاهلارلا کارگرلر آراسیندا موقتی اولراق، زدیخورد آالیب، بؤیوک تبلیغاتی و موثیت قندملر گؤتورمک اوچون ایمکان یارادیلدی. بو ائتیلایف نتیجه‌سینده اییدی کی، تبریز شهرینده و اونون حؤومله‌رینده 16 مین رای آپارمیش اولدولار. اگر مالیکلر و دؤولت مامورلارینین حوقابازلیقلاری اولماسایدی. بو دؤورده تبریزین وکیللرینین هامیسی آزادیخاهلاردان سنجیله‌جک اییدی. خالقین روحیه‌سینی و آزادیخاهلارین قودرتینی گؤسترن بو مساله باره‌سینده معلومات وئرمدن، بورادا آرتیق محض- لوزوم فقط بیز ایستیهیریک گؤسترک کی، ایتحادییه اگر ساغلام فیکرلی و دوزگون دوشونجه‌لی، پاک آدمالارین ایینه اولموش اولسایدی، واختیندا ایرتیجای حرکتلارین قارشیمی آیینماقلا میلی نهضتیمیز داها تئز مئیدانا چیخاردی. اونان بؤیوک نتیجه‌لر آلماق اوچون ائده کافی ایمکان اول بیلردی. موتاسیفانه اولدن ایش نالاییق و موغریض ایله دوشودویونه گؤره، (ایتحادییه) اوزون مدت آذربایجان زحمتکشلرینی هدفه‌سیز بیر شکیلده ماجرالارا سؤوق ائتمکله آزادیخاه کوتله ایچریسینده نیفاق (اوچون) بیر واسیطه اولوب- قالمیش، و (خالق) اونان موثیت بیر نتیجه ائده بیلمه‌میشدی.

14-جو مجلس اینتیخاباتی‌نین اینتیها‌سیندا (سونوندا) ماجرا آختاران خلیل اینقیلاب 1944-جو ایلین فروردینین آخیرلاریندا یوسیف ایفتیخاری ایله علاقه‌سینی پوزور، حیزب-توده‌یه یاخینلاشماغا زمینه دوزلدیب، اوچونجو دفعه اولراق تبریزه گلدی. او واخت ایتحادییه تشکیلاتی‌نین باشیندا رحیم همداد دوروردو. همداد حیزب-توده ایله اینتیخابات ایشینده ائتیلایف ائتدیگی حالدا ایتحادییه‌نی بیطرف ساخلاماغا چالیشیردی. خلیل اینقیلاب، عزیزده نامیق تئهراندا یوسیف ایفتیخاری ایله بیر یئرده اولدوقلاریندا حیزب-توده ایله سازیش ائدیرک، تبریزده ایتحادییه‌لری بیرلشدیرمگه گلمیشدیر. او واخت تبریزده ایسرافیل قادیری و کاظم هاشیمی‌نین واسیطه‌سیله یئنی بیر همکارلار ایتیفاقی تشکیل اولوندوغو یوخاریدا یازمیشدیق. بو همکارلار ایتیفاقی ضعیف اولسا دا حیزب-توده طرفیندن تقوییت اولوندوغونا گؤره اهمیتی ایدی. خلیل اینقیلاب تئهراندا توده باشچیلارین ایتحادییه‌لری اونلارین ایستدیگی شکیلده بیرلشدیرمگه سؤز وئردیگینه باخمایراق، تبریزه گلدیکدن سونرا نوماینده‌لرین تحت-تائیرینده قالراق، او یون اویناماق و ایتحادییه‌نی مستقیل ساخلاماق، اونون باشیندا دورماق ایستیهیردی. توده‌یه وئردیگی قطعی و عدمنین خیلافینا اولراق جوربجور بهانه‌لرله حیزب- توده نوماینده‌لرینین ایتحادییه‌یه نؤفوذ تاپماسینا یول وئرمیردی. 10 گونه تامام ائتملی اولدوغو ایشی 3 آیدک قورتاریب، همیشه اورادا قالماق اوچون 22 تیر حادثه‌سینی مئیدانا چیخاردی.

22 تیر حادثه‌سی روسیادا ایتفاق دوشن 9 یانوار حادثه‌سینی خاطر لادان قانلی بیر پولیس ماجاراسیدیر. خلیل پولیس گؤستریشی ایله حاضر لانیتمیش نقشه‌سینی (ایجرا) ائتمک اوچون تیرین (10) اونودان باشلایراق، اینقیلابی نیطقلر سؤیله‌ییب، بؤیوک شوعلارلا فلهلری عوصیانا و قییاما دعوت ائتمکده ایدی. پولیس و اوستاندار ایسه اونون حرکتینه کامال بیطرفلیکله باخیب، بلکه یئری دوشدوکه داها آرتیق جیدییت گؤسترمه‌سینه ایمکان و شرایط یار اتماقدا ایدیلار. نهایت، همین آیین ۲۰-ده ایتحادیه‌نین مرکزی اولان تربیت خیابانی اوزون ایدیعاسینا قییم مرکزی قرار وئریب، مینرله فلهلری اورا دعوت ائدیپ، حؤکومتی اله گؤتورمک شوعلارینی مئیدانا آتمیشدیر.

بو ایشده اؤز اعتیارنامه‌سینین مجلس طرفیندن قبول ائدیلمه‌سی اوچون جورجور تشبوئلره ال آتان فتحعلی ایپکچیان دا اونو حیمایت ائدیپ، یول گؤسترمکده ایصرار ائدیگینی قنید ائتمک لازیمدیر. خلیلین سالدیغی های-کوی نتیجه‌سینده تامام گنجه‌گوندوز تربیت خیابانی جمعیت ایله دولو ایدی. اینقیلابی اطرافینی آلمیش، ینی 3 نفر مرموز اشخاص (شخصلر) ایسه یاخیندا آشینا اولانلارین ایدیعاسینا گوره پولیس طرفیندن کمري اسلحه (تاپانجا بئله باغلایراق) ایله موسلح اولراق بینانین قاپیسیندا و خیاباندا کنشیک چکمکده ایدیلر. اینقیلاب هر نچه ساعاتدان بیر بالکونا چخیب، وار قوه‌سی ایله باغیر اراق، خالقی عوصیانا دعوت ائدیردی. او واخت کی آذربایجانین اوستاندار بیعضی اشخاصین موراجیعت ائدیپ، فیتنه‌نی یاتیرماغی مصلحت گوردوکلری حالدا، او (اوستاندار) بو ایشدن ایتیناع ائتمیشدی. قوشون ریسی ده ال آلتیندا تربیت خیابانی‌نین موحاصیره‌سینی قوووتلندیرمک، ایشاره و فورصت گؤزله‌ییردی. تیرین 22-جی گونو، گون اورتان قاباق بؤیوک فابریکا صاحبیلرینین موراجیعت ائدیگی و اولارین گوجلو بیر مبلغ روشوه وئریب، ایشین اولارین ایستهدیگی کیمی قورتاریلما‌سینی سؤیله‌ینلر ده واردیر. حتا... اؤزوده، تیریز صنایع صاحبیلریندن جوراجی کیمی، او گونکو مولاقتدا خلیل اینقیلابین حرکتینا سون قویماق باره‌سینده موزاکیره ائدیلمیگینی اینکار ائتمیر. او گونلرده تیریز فرماندارلیغیندان ایجرا حاکیمیته معزول اولوب، تنهرانا موراجیعت ائدن میرزه کریم خان بو ایشین اولدن آخیرینا قدر داورین و پولیسین طرفیندن قورولوغونو شخص منیم اؤزومه ایثبات ائتمگه چالیشدیغی، خاطریمده‌دیر. او دئییردی کی، «من موقرر ائدیم، منه ایجازه وئرین شخص و یا پولیس واسیطه‌سیله اینقیلابی چاغیریم اونا مصلحت ائدیم و یا اونو موقتی توقیف ائدیپ، تنهرانا گؤندهریم»، داور ایسه منه قاندرماق ایستهدی کی، بو ایشدن اونون موعین مقصدی واردی.

بو مقصد ایسه نظریجه تاجیرلردن پول قیرخماق، حقیقتده هم پول قیرخماق و هم کارگرلر تشکیلاتینی پوزماقدان عیبارت ایدی. خلیلین 22 تیر ماجراسی بیلاخره کارگرلر اوچون چوخ باها باشا گلدی. قاباقچادان حاضر لانیتمیش پولیس و نیظامی دستلری نقشه اوزره حرکت ائدیپ، اوزونو (خلیل اینقیلاب) توتوب صحیح و سالم مئیداندا چیاردیقلاری حالدا، ایتحادیه بیناسینی دارماداغین ائدیرک، کارگرلردن 9 نفرینی وحشیانه بیر صورتده قتله یئتیریب، 22 نفری ده آغیر صورتده یارالاماقلا کومندیا یا خاتیمه وئرمیشدیلر.

۲۲ تیر حادثه‌سی ایله آذربایجان کارگرلری تشکیلاتی تامامیله خلیل اینقیلابین و یوسف ایفتیخاری دسته‌سی‌نین چنگیندن خیلاص اولوب، توده فیرقه‌سی‌نین رهبرلیگی آلتینا کئچدی. عومومیته آذربایجاندا فلهلر تشکیلاتی جاوان بیر تشکیلات اولدوغونا گوره حتا آخیر زامانلاردا قدر تامامیله صینفی اساس اوزره اساسلانیتمیش، بیر ایللیک نهضت مودتینده فیرقه و میلی حؤکومتین وئردیگی خصوصی کؤمک و یار ائدیغی شرایطه باخمایراق، یئنه ده تشکیلات جهتن تامامیله ایتحادیه معناسینی قازانا بیللمیشدیر.

مخصوصن آخیر زامانلاردا فیرقه و حؤکومتین کؤمکلرینه دایاندیغینا گوره اؤز حودودوندا کنار چخیب، اونون باشیندا ساده کارگرلر ایتحادیه‌سی یئرینده صنعتکارلار و خیردا کاسیبکارلار: فایتونجو، ارباجی، قصاب و غنیریلرینی ده احاطه ائتمکله سیاهی لشکر دوزلدیرک، کنفییتدن آرتیق کمییت آرخاسیندا گنتمگه جان اتماقدا ایدی.

نجه کی، دئدیک، آذربایجان ایتحادیه‌لری جاوان بیر تشکیلات اولدوغونا گوره تشکیل اولونان گونوندن، نهضت خاتمه تاپانا دک بیر نجه نفر منفعتچی عونسورلرین شخصی نظری اوزره تامامیله فیرقه رهبرلرینه تابع اولماقدان بیر نؤوع بویون قاپیرمیش، تکجه ایقتیصادی،

حتا سياسي مساله ره ده بعضن سهو و خطار لاردان كناردا قالميشدير. خليل اينقيلابين، يوسف ايفتيخارينين و حتا آخير گونلر ده تك-تك نوامندهلرين ايتيحادييهني فيرقه نين قارشيسينا (قويماق) فيكري، بو تشكيلاتين ان بويوك نوقصانلاريندان حساب اولونا بيلردي.

بونلارين هاميسي ايله بنله اعتراف انتمك لازيمدير كي، آذربايجان كارگرلر و زحمتكشولرينين ايتيحادييهسي ايستر ميلي (نهضت زاماني)، ايستر سه نهضتدن قاباق هميشه آز اديخاه دستهلرين قاباغيندا گئدن بير جمعيت اولوب، و مخصوصن نهضت زاماني فيرقه ميزين مؤحك آر خاسي حساب انديلميشدير.

نهضتيميز باشلانان گوندن ايسه بيرينجي دفعه فيرقه ميزين رهبرليگي اونون سريع بير صورتده پيشرفتينه (اينكيشافينا) ايمان وئرنده حاميه (حمايت انديجي) تشكيلات اولموشدور. هنوز فيرقه عوضولرينين سايب قيرخا چاتماديغي حالدا، ايتيحادييه شوراسي نين صدرى بير بيانين موسيسلر هئياتينه گوندرديگي تاريخي مکتوبون بويوك ارزيشي (دگري) واردير. خاتمه ده علاوه انتمه لي بيگ: بوتون نهضت مودتينه گورولن جيدى ايشلر ده ايستر عوموميتله ايتيحادييه سازيماني، ايستر اونون تك-تك عوضولرى هميشه خالقيميزين قاباق صفلرينده گنتميشدير.

حيزب- توده و كانون- دموكراسي.

يوخاريدا گؤستر ميشديك كي، آذربايجان خالقي، مخصوصن تبريز جامعاتي تهرانا تابع اولماق، تهراندا قورولان جمعيتلرين آردينجا گنتمك ايستميردي. اولاري تهران دفعه لرله ايفال انديكن، اونا داها بئل باغلايا بيلمزدي. حقيقتن تهران سيياستچيلرينه اينانماق اولمازدي. اولارين چوخوسونون سياسي آمال و آرزوسونو تعقيب انتمه ييب، خصوصى مقصد و شخصي منافع اوزوندن حركت ائدن آداملار اولدوغونو آذربايجانليار چوخ ياخشى بيلير.

اونا گوره اوزلرينى بير داها اولارين ايله تاپشيرماق ايستميرديلر. يوخاريدا دنديگيميز كيمي اهالينين قاباقجيل و مونور (ضيالي) حيصه سي حيزب-تودهنين تهران ايله مربوط اولدوغو اوچون اونا باغلانماقدان گوز يوموب، آيري و مستقل صورتده موباريزه انتمگه چاليشيرديلر. بوندان باشقا حيزب-توده نين تبريزده ايشلمك اوچون گوندرديگي ايشچيلر دخي شخصيت اعتباريله خالقين تاني ييب، بيلديگي موباريزه آداملارى دنيديلر. اكثرى آذربايجانلياردان اولان مذهبي بير اولكده بير نفر غيرى آذربايجانلي، مثلن، ائرميني بير آز اديخاه تشكيلاتلار رهبر تعيين ائدن بير فيرقه اوچون عومومون رغبتيني قازانا بيلمه مك طبعي بير مساله ايدى. حتا او آدام شخصن لاييق بير آدام اولسايدى بنله و ميلي نهضتدن اوچاليمش بير خالق اونون دالينجا گنتمزدي. حيزب-توده نين مركزي ايسه خالقين روحيه و احساساتيني حسابا آلماييب، آذربايجان تشكيلاتى نين باشچيلينا آرداشس اووانسياني گنير ميشدي. بو آدام شخصن آذربايجانلي اولماديغي حالدا، اخلاقي دخي موتكبير (اوزوندن راضي) و خودپسند اولدوغونان، خالقين خوشونا گله بيلمزدي.

تبريز جامعاتي نه قدر بنين الخالق دوستلوا منيلي اولسا بنله، تاني ييب، ايمتاحتانان كنچير مهديگي باشقا بير آدامين رهبرليگيني قبول انتمزدي.

حيزب-توده نين فعال رهبرلريندن اولان احمد ايسپهاني دا آذربايجانليارين خصوصن اورتاباب و شهر جامعاتى نين خوشونا گليردي. توده تشكيلاتى نين 14-جو مجلس سنجكلرينده وكيل سنجيلمه سيني ايسته ديگي بو آدام، اصلن تبريزلي دنيدلي. او ايستانبولدا، ايسپهاني بير فاميلدن آنادان اولموشدور. اونون دانيشديغي عثمانلي توركجه سي خالقين سئودىگي بير ديل دنيدلي. حيزب-توده بو آدامي آذربايجان تشكيلاتينا رهبر گوندرمكه بويوك ايشتيايه (سهو) انتميشدير.

تبریز جامعاتی بو سببلره گۆره توده تشکیلاتینا چوخ بدبئلیک نظری ایله باخیردیلار. بونلاردان علاوه حزب-تودمین ایالت کومیتەسی نین عوضولری اکثری تزه عرصهیه گلمیش، تجروبه سیز و معلوماتسیز آداملاردان عیبارت ایدی. بونلار خالقین آرزولارینی دوشونوب، اونو انجام وئرمکله فیرقەنی خالقا یاخینلاشدیرماغا موفق اولایلمیردی. اونا گۆره تبریزده یئنی مستقل میلی بیر تشکیلاتین ووجودنا احتیاج حیس اولونوردو. کانون-دموکراسی بو احتیاجین اوزرینده مئیدانا چیخان بیر تشکیلات ایدی. بو تشکیلات اکثرن محلی آداملاردان توپلاندیغی اوچون تبریز جامعاتینا داها یاخین ایدی. اونا قوروب دوزلدنلر. هیلال ناصیری، جعفر اخگری، میر مهدی چاوشی، خلیل آذربادقان، حوسئن ریضوان، خالقین تانییب، بیلدیگی آداملار اولدوغونان شهرده و یاخین کندلرده حزب-توده دن داها گنیش دایرده چالیشماق ایمکانینا مالیک اولایلمیشدی. مخصوصن تبریزده، (14 جو) مجلسده اورتاباب ضیبالیلار کانون-دموکراسی یا چوخ آرتیق رغبت گۆستریردی. حالیوکی، حزب-تودمین اطرافینا توپلانانلارین اکثری کندلی و فهله موهاجیر نیلیریندن ایدی. کانون-دموکراسی نین بؤیوک بیر نؤقسانیه فهله صیفیندن اوزاق قالماسی ایدی. بو جهتدن کارگرلر ایتیحادییه سیندن سونرا حزب-توده داها قوووتلی ایدی. کانون-دموکراسی اوسکوده و تبریز شهرینین اطرافیندا یاخشی ایشله دیگی حالدا، آذربایجانین آیری شهرلرینده نؤفوذ تاپا بیللمه میشدی.

هله مشروطیت اینقیلابی زامانیندا بری تبریز آزادیخاهلاری آراسیندا قانلی بیر سابقه حؤکم سورمکده دی. بو ایش یئرلی و گلمه جاوانلاریندان عیبارت ایدی. واختیله ایشله مک مقصدیله ارباب طولموندن - آذربایجانان روسیایا موهاجیرت اندیب، مشروطه خاهلیق حرکاتی باشلانماسیندا اینقیلابدا شیرکت ائتمک مقصدیله وطنه موراجیعت ائدنلری فقط لیاسلارینا (پالتار) گۆره موهاجیر آدلاندیرمیشدی. بو موهاجیرلر باکی کیمی فهله مرکز لرینده یاشاییب، روسیایا 1905-جی ایل اینقیلابی حرکاتیندا آلدیقلاری تجروبه اوزره جیدی اینقیلاب بولوندا داها مؤحکم (آدیملار) ایله ابرلی گلیب، یئرلی آزادیخاهلارین مولاییم رفتارینا اعتراض ائدیقلریندن اولارین (یئرلیرین) خوشلارینا گلمیردی.

یئرلیر ایسه اولارین بعضیلرینین آداب-روسومینی، تبلیغ ائدیقلرینی بگنمییب، اولاری لامذهب و دینسیز آدلاندیرماقلا اوزلریندن اوزاقلادیرماغا چالیشیردی.

بو مساله حتا گیلان و تهران مشروطه چیلری آراسیندا دا وارمیش. تبریزده، آخیردا چکیب، اورتادا بیر نچه نفری اولدوردوکن سونرا اورانین آزادیخاهلاری طرفیندن ایصلاح ائدیلمیش و تامامیله اورتادان قالدیرمیش ایدی.

1941-جی ایل 3 شهریوردن سونرا همین کؤهنه موهاجیر عونوانی آلتیندا داها گنیش، داها درین بیر صورتده ظاهره چیخیب، آذربایجان خالقین سرنؤشئتینده موهم یئر توتماق ایدی. موهاجیرلر عومومیتله سوؤت آذربایجانیندا و شورالار ایتیفاقینین باشقا جومهورییتلرینده بیر مودت یاشاییب اوز وطنلرینه موراجیعت ائدن آذربایجانلیلار اولدوقلاری حالدا، یئرلی مورتجعلر و دؤلت مامورلاری طرفیندن موهاجیر آدلاندیریلیب، آذربایجانان خارجه چیخدیقلاری ایله اولارین آراسیندا شدید بیر صورتده ایکی تیره لیک یاراتمیشدی.

موهاجیرلرین چوخوسو اوزون مودت شورالار ایتیفاقیندا یاشاییب سیاسی مسالهلرده آشنا اولدوقلاریندان محلی آداملارا نیسبتن ایجتیماعی موباریزده داها جیدی رفتار ائدیملر. بیر ده بو جماعت پهلوئی دؤورسینده بؤیوک آزار و اذیتلره معروض قالدیقلاریندان او رژیمن بیر داها تکراریندان همیشه واهیمده ایدیلر. چونکی ریضا خان دؤورونده اولار اوز وطنلرینده موچاربییهده اسیر دوشن سربازلاردان داها پیس حالدا یاشاماغا مجبور ایدیلر. او واخت موهاجیر آدی داشییان بو آداما موعین کنار چیخماغا اجازه وئرلمیردی. اولارین دؤلت ایدارسینده ایشلمگه حاققلاری یوخ ایدی. هر گون گرک گلیب اوزلرینی پولیس ایدارسینه نیشان وئرپ، حاضر-قاییب دفترینی ایضا ائده ایدیلر.

بونلارین مال و جان، حتا حیثییت و ناموسو دایما پولیس و ژاندارملارین تعرضونه (تجاوزون) معروض ایدی. اکثری یاخشی تربییه و تحصیل گؤرموش اولان بو جامعاتین چوخوسو ایرانین مرکزی شهرلرینده و جنوبون زهرلی آب-هاواسی اولان یئرلرینده سورگون

اندیلیب، اورادا آغیر و دۆزولمز شرایط آلتیندا ساخالنیردیلار. کاشان شهرینده من شخصن تبعید (سورگون) اولدوغوم گونلرده انله فامیللره تصادوف ائتدیم کی، بیر پارچا چۆرک اوچون هر بیر ایشه حاضر اولدوقلاری حالدا، اونلارا ایشله مک ایمکانی وئرمدیلر. موهاجیر ایله دانیشماق، اونلارا کۆمک ائتمک جورم حساب اولونوردو. بیچارملر حنا آلت پالتار لارینی ساتیب، خرجهیب، قورتارمیشدیلار. بونلارین ایچریسینده اولان عالی مکتب قورتارمیش موهندیس و طبیبلره قارا فهلهلیک و توپراق قازماق ایمکانی دا وئرمدیلر.

عمومیتله تبریز، اردبیل، ساراب، گرمود و سایر آذربایجان کندلیلریندن عیبارت اولان بو آداملار موهاجیر عونوانی آلیب، اوز وطنینده ساده یاشاماق و سالیبندن محروم اولدوقدا سونرا ناگیهانی اولاراق الده ائتدیگی آزادلیغا طبیعیدیر کی، خونسردلیکله ساکیت دورا بیلیمزدی. اونا گۆره ده حیزب-توده تشکیل اولان کیمی اونون اطرافینا توپلانان و اونو قوولندیرن جماعت، یعنی موهاجیرلر اولموشدو.

یئرلی جماعت ایسه ابرتیجایی دؤورننن تعلیم ائتدیگی عادت اوزره موهاجیری بگنیب اونولا بیر حیزبده چالیشماقدا تنفور ائدیردی. اورتا (باب) ضیالیلارین کانون-دموکراسی اطرافینا توپلانلارینین سببی ده بو ایدی.

ولی فیرقه باشچیلاری دا اونو انله آچیق سؤیله مگه جورات ائتمیدیلر. چونکی، کانون-دموکراسی تشکیلاتین اوزرینده بئله موهاجیر تیپلری آز دئییلدی. مثلن خلیل آذربادقان، حوسین ریضوان، شامیل و غنیریلری موهاجیر آدانان آذربایجانلیلارین لاپ جیدلریندن ساییلدیلار. بو تشکیلاتا گیرن آداملارین آراسیندا حیزب-توده ایله موخالیفت ائدن غنیری-آزادیاخه عونصورلره ده تصادوف ائدیلمیشدی. بونلار کانون-دموکراسی عوضولرینی حیزب-توده علئیهینه قوروب تقوییت ائتمکله آزادیاخهلیق جبههسینه ایختیلاف سالماق ایستیهن آداملار ایدی.

خطیب شهیدی و حاجی خان طلائی و غنیریلرینین مقصدلری فقط و فقط بوندان عیبارت ایدی. تامام منفی و مثبت جهتلریله برابر، کانونی-دموکراسی نی آذربایجان میلی نهضتینه موتامیل بیر اوجاق حساب ائتمک مومکوندور. اونون باشچیلاری هئج وجهله تئهرانی تانیماق ایستهمیب، اونون اوچون مرکزیت قایل دئییلدی. بونلار اوزلرینی مستقل بیر آذربایجان تشکیلاتی حساب ائدیپ، مرکزی کومیتلری ایسه تبریزده ایدی. بو جهندن کانون-دموکراسی حیزب-توده تشکیلاتیندان داها دوغرو خط-حرکت تعقیب ائدیردی. بیلدیگیمیزه گۆره حیزب-توده عملن و نظرن اوز مرانامهسینده کندلی طبقهسینی تامامیله کؤلگهده قویوب، اونا بیر شئی وئرهمیشدی. حالبوکی، کانونی-دموکراسی اوز مرانامهسینده توپراغی پولسوز اولاراق کندلییه وئرهمسینی ایرلی سورموشدو. بونولا بئله خالق ایچریسینده کانونی-دموکراسی مؤعتدیل و حیزب-توده چوخ موفریط (ایفراچی) و اینقیلابچیلار تشکیلاتی تانیلمیشدی. بونون سببی ایسه حیزب-توده باشچیلارینین تجربهبه سیزلیگی و سون درجهده سول روحلا روحلانیلمیش کارگر و موهاجیر دستلرینین تحت-تاثیرینده واقع اولمالاری ایدی.

اساسن حیزب-توده نین مطبوعاتی تاکتیک و گوندهلیک ایش جهندن همیشه گنری گندیر و ینرسیز شوکارلار مئیدانا آتیردی. بو ایسه یئرلی فیرقه کومیتلرینی چاشدیریر. اونلاری موحیطه او یغون اولمایان خط-حرکت تعقیب ائتمگه و ادار ائدیردی. بیز چوخ یاخشی بیلیردیک کی، حیزب-توده نین پروقرامی چوخ ساده میلی بیر حیزب اوچون یازیلیمیش پروقرام ایدی. نجه کی، یوخاریدا دئدیگ بو پروقراما توپراغین کندلییه عوضسیز اولاراق وئریمهسی قنید ائدیلمهلی ایدی. بئله اولدوغو حالدا، اونون سون زامانلاردا داها چوخ مقاله یازان عوضولریندن خلیل ملکی بو طبقه نی کارگر فیرقه سی داها دوغروسو کومونیست فیرقه سی اولدوغونون ایثباتینا چالیشیردی.

بو تک ملکی نین نظری دئییل، واقیعن حیزب-توده نین باشچیلاری آراسیندا واحید بیر نظر اولمادیغیندان قلم الینه آلیب، مقاله یازماق ایستیهن رهبرلردن هر بیرری خالق بی طرفه چکیردی و چوخ دا فیرقه نی طبقاتی بیر فیرقه آدلاندیریردی. همین پرینسیپ سیزلیک و آیدین نظرییه و هدف اولمادیغیندان رهبرلر چوخ واخت کوتله نین تحت-تاثیرینده واقع اولاراق، اونا رهبرلیک ائدیپ، یول گؤسترک عوضینده اونون دالینجا سورونوب، اونون خوشونا گله بیلن سول شوکارلار ایله تظهور ائدرک، فیرقه نی دوزگون یولدان کنارا چیخماغا و ادار ائدیردی.

بو پرنسپسيزلیک او فیرقهنین آذربایجان تشکیلاتی نین قاباغیندا بؤیوک انگلر توره دیر، اونون نوفوذونا بؤیوک ضربه لر ووروردو. بونون تاسوفله آذربایجان آزادیخا هالار جریانینا بؤیوک ضربه ووردوغونو دا اینکار ائتمک اولماز. مثلن بیر گون علی امیر خیزی کندیلرین خوشونا گلک اوچون یئرلرین کندلی آراسیندا بؤلونمهی شو عارینی مئیدانا آتماقلا موقدیمه سیز بیر کندلی چیخیشی مئیدانا چیخارماق اولدوغو حالدا، کندیلره هئچ بیر کؤمک یئتیرمهدیگندن بیچارلرین چوخونون توقیف اولونماسینا سبب اولموشدور. کانون-دموکراسی باشچیلاری ایسه بو ساحه ده داها احتیاطلی اولدوقلارینا گوره اورتاباب شهر جامعاتی آراسیندا داها آرتیق اعتبار قازانا بیلیمیشدی.

بونولا بئله کانون-دموکراسی تشکیلاتی نین ایچریسینده چیخان ایختیلافلار (نتیجه سینده) و 14-جو مجلس سئچکیلرینده شیکست (مغلوب) اندیلدیگینه (گوره)، اونون باشچیلاری اعتبار و نوفوذلارینی خالق ایچریسینده ایتیردیکن سونرا، 1944-جو ایلین اوللرینده تامامیله حیزب-توده تشکیلاتینا مولحق اولماق (قوشولماق) مجبوریتینده قالمیشدی.

جبهه - آزادی

1941-جی ایلدن باشلایب، 45-جی ایله دک شدید کشمکش و آغیر نتیجه سیز مباریزه آذربایجان آزادیخا هالارینی یوردوغو حالدا، اونلارا واحد بیر تشکیلاتین لوزومونو حیس ائدیرمیشدی. بو احتیاج اوزرینده جبهه-آزادی تشکیلاتی بوتون ایراندا اولدوغو کیمی تبریزده ده طبیعی اولراق، مئیدانا چیخیش و (گنت-گنده) نوفوذونو ایتیرمکه ایدی.

جبهه-آزادی 1943-جو ایله تئهراندا معلوم اولدوغو اوزره اول مطبوعاتی بیر تشکیلات ایدی. سونرا سیاسی دستلر و ایجتیماعی بیر سازیمان حالینا دوشوب، بوتون آزادیخا هالارین آدیندان دانیشماق ایمکانینا مالیک اولموشدور. بدبختانه اونون عدم موفقییتی ده بو ایمکاندان دوغولماغیندان باشلادی. چونکی جبهه نی وجودا گئیرن روزنامه مودیرلری سولاری بیر آرخا گندن آداملار دئییلدیلر. بو سببدن سئید ضییا دسته سی سیاست صحنه سینده گورونن کیمی، "ستاره" روزنامه سی نین مودیری ملکی، صدری "ایران" روزنامه سی نین مودیری "مویط مجله سی" مودیری مویط طباطبایی و "خورشید-ایران" مودیری بازرکاد (پاسارگاد؟) و باشقالاری جبهه نی اونون قوجاغینا آتماغا تشبوت ائدیلر. تشبوتده اولنلاری تشکیلاتدان ایخراج ائدیلر. بو ایسه جبهه یه بؤیوک ضربه ایدی. دیگر طرفدن حیزب-توده روزنامه لری فقط حیزبی چرچبده محدود قالماغا چالیشدیقلا ری اوچون جبهه نی تشکیل ائتمک، اونون دایره سینین گنیشلندیرمک عوضینده اونو تامامیله حیزبی بیر سازمان حالینا سالماغا باشلادیلار. (بونولا دا) اورتادا قالان روزنامه ناشیرلرینی اوزاقلادیریب، تشکیلاتی قورودن سالماغا سبب اولدولار. یئری گلیمیشکن دئمک لازیمدیر کی، حوکومت باشینا کنچمک اوچون هئچ بیر ماجرادان چکینمک ایسته مه ی قوام اولسلطنه اوز مرکز لری واسیطه سیله حیزب-توده و جبهه یی-آزادی تشکیلاتینی اوز تحت-نوفوذونا کئچیرمیشدیر. بهار، عابباس شاهنده، زینالعابدین، فیردوس و لنکرانیلر قوامین کؤهنه آداملاری اولدوقلاری اوچون وار قورولری ایله جبهه تشکیلاتینی اونون قوجاغینا آتماغا چالیشدیلار. اصلن قوام اولسلطنه نین صحنه یی سیاسته سوخولوب حیزب-توده و سایر آزادیخا هالار تشکیلاتینا ال آتماسی، حیزب-توده و آزادیخا هالار جبهه سینه بؤیوک صدمه و ضرر لر یئتیرمکه ایدی.

خصوصن قئید ائتمک لازیمدیر کی، اول گونلر آزادیخا هالار و موترقی عونصورلر بو سازمانلارین دالیندا قوام اولسلطنه نین ایرتیجاعی (سییاستینی حیس) ائدرک، اوندان هورکوب، اوزلرینی کنارا چکدیلر. قوام ایسه باجاردیقجا اوزونو آزادیخا هالارا یاخین گؤسترمگه چالیشیردی. تئهراندا جبهه نین وضعیتی بو شکیلده اولدوغو حالدا، تبریزدن بؤیوک اومود گؤزله مک اولماز دی. ایداره ده تشکیلاتین صدارتینه کئچیریلن آغایی شبستری ساواد جهتن ضعیف و فعالیت جهتن (ده ضعیف ایدی). قئید اولدوغونا گوره جبهه اطرافینا توپلانان

آزادباھاھلاري راضي ساليب، اونلارا رهبرليک انده بيلمهدی. او، تشکيلاتي ايداره انديب، اونو هدفه دوغرو آپارماق عوضينده، آغازده و باشقالاري کيمي شارلاتان عوضولرين موختصر موخاليفتی نتيجهسينده کوسوب گنتميشدير. و جبههني اونلارين اللرينه تاپشير اراق، کنار چکيلمک فيکرينده اولانلار ايسه، مضرويي- ايمان آداملار اولدوقلارينا گوره تشکيلاتي ضيفلهديب و باطيل حاليندا ساخاليب، (محو) درجهسينه گنيرمگه سيب اولموشدولار.

حيزب-توده باشچيلاريندان خليل ملکی و دوکتور، جوودت و وارثاينني آزادباھاھلاري اوزلرينه {تابع} انتمک کيمي کيچيک و محدود دوشونجهلري ده تبريز آزدليق جبههسي نين ضعيف لشمهسينده آرتيق تائير باغيشلاميشدير. 1945-جي ايل موردا آييندا من شيرازدان گلديکده آزدليق جبههسي تيربين داغيلماغا باشلاميشدير. مخصوصن حيزب- توده و ايتيحاديه باشچيلاري، (اونو) تقوييت انتمک عوضينده داغيتماغا چاليشيرديلار. ناتواني، رهبر و قهرمان کيمي ساوادي، بيلیک سيز تودهچيلر جبههده چالیشان اشخاصی حنا تحقير و تووهين انتمکدن بنله پرهيز انتمک ايسته ميرديلر. بو ايسه تاماميله حيزبين و آزدليغين ضررينه تامام اولان بير حرکت ايدي.

اصلن حيزب-توده ده مونور (آيدين فيکير) طبقه آز و عوامفريب آداملار چوخ ايدي. بو تشکيلات سيرايندا ساوادي و معلوماتلي عوضولري گورمکدن قورخوردولار. چونکي، يني ساوادي آداملار اورتاليجا چيخديغي و اخت ساوادي لارين تشکيلات رهبرليگيندن کناردا قالمالاري معلوم بير مساله ايدي. چونکو خالق باجاريقلي و محبوب آداملاري قويوب، بوتون سرمايالاري چيغير-باغير سالماقدان عيبارت اولان دنموقلارين دالينجا گنده بيلمزدي. گنتمه يدي بير نتيجه وئرمزدي. بو جهتن ايبالت کوميتهسي فيرقه باشچيلارينين دعوتلري ايله ياراتماق ايسته ديکلي شرايطه باخماي اراق، ضيباليلاري حيزبه چمک مومکون اولموردو.

دئمک، او زمان حزب-توده باشچي سيز و اوفيسر سيز بير قوشون کيمي سووق-طبيعي (اؤز-اؤزونه) ايله ابرلي گنديردي. باشچيلاري چکيب دالينجا آپاريردي. همين زماندان اونو سولچولوق چرچيوهده محدود انتمکله، (اونون) دموراتيک شکلي آليب، بوتون خالقي اؤز دالينجا آپارماق ايتمکيندن محروم انديليردی.

يوخاريداکي سببلره گوره آذربايجاندا ايسه برنامه اوزرينده قورولان جبهه-آزادي تشکيلاتي نهضت زمانيندا تزلزل بير حالا گلميشدي. بونونلا بنله بوتون آذربايجاندا باشلانان ايجتيماعي ايشلره رغبت گوسترن اشخاص هاميسي آز-چوخ بو تشکيلاتا باغلي حساب اولونوردولار. فيرقهميز تشکيل اولدوغو زمان بوتون سياسي سازيمانلار کيمي جبهه-آزادي دا چوخ موفيد واقع اولدو.

همين بو تشکيلاتين سببي ايله بيز و اختيکن بوتون آذربايجان شهرلرينده باش بيلن آداملارلا تانيش اول بيلميشديک. من اوزوم 1944-جو ايل ايسفند آييندا تبريز، خوي، اورميه، اردبيل شهرلرينه موسافيرت انديب، بويوک کونفرانسلار وئردیکدن سونرا جبههين هيئاتيني اينتيخاب انتمکله، آذربايجانين سياست آداملارلا ياخيندان تانيش و دوست اولموشدوم. اونا گوره فيرقهميزين تشکيلينه باشلاديعيميز و اخت جبهه-آزادي تشکيلاتي بيزه حاضير و آماده بير وسيله اولوب، هر يئرده فيرقهميزين شو عههسيني اونلارين واسيطهسيله قورماغا موفق اول بيلديک.

نتيجه

نئجه کي، يوخاريدا دئديک 12 شهر يور 1945-جي ايلدن، يعني معروف اعلاميهميزين اينتیشاريندان قاباق آذربايجان خالقيني اؤز دالينجا آپاريب، بوتون طبقهله رهبرليک اندن ميلي بير تشکيلات يوخ ايدي. زحمتکشلر، توده، آذربايجان و ساير عونولار آلتيندا پارلاييب (آرادان گنن) تشکيلاتلاردان قالان منفي و موثبت خاطرلره باخماي اراق، اونلاردان گولو بير اثر باقي قالماميشدير. حيزب-توده يي- ايران، کانوني-دموکراسي، ضد-فاشيست جمعيتی و ايتيحاديه ايسه، نئجه کي، شرح وئردیک فقط زحمتکشلرين حساس بير قيسميني جلب

انده بيلميشديلر. بو طبقه ايسه سازيمانلاردان گوردوكلري فرعي ايشلره قناعت ائتمهيب، جيدي فعاليت و بويوك قدملر گوزلهديكلر بندن اولنلاردان چوخ دا راضي دئييلديلر. ميتينقلر، نوماييشلر، كونفرانسلا دؤولت مامورلاري بارسينده يازيلان آجي تنقيدلر آرتيق خالقي دويورا بيلمزدي. تشكيلاتلارا داخيل اولان فداكار اينسانلار اولنلاردان جيدي و اساس قدملر گؤتورمك اينتظاريندا ايديلر. بو ايسه بوخاريدا قنيد ائنديگيميز سهولره گوره اولاسي دئييلدي. حتا اولنلارين گؤتوردويو بعضي جيدي قدملر ده نقشهسيز، هدفسيز اولوب، حيسييات اوزرينده قورولوغوندا عكس نتيجلر وئريردي. نهضتيميزده موثبت و فايدالي ايشلر گؤرولوب نوفوذ قازانان جاولار ايسه باشچيلارينين گؤتوردوكلري غلط قدملر نتيجهسینده بندا اولوب، اؤز فداكارليقلاريندان خالقين نيفرتيني قازانماقدان باشقا بير نتيجه آلا بيلمزديلر.

ميثال اوچون ليقوان حاديهسيني گؤتوره بيلريك: 1945-جي ايل مئهر آينين 11-ده ايتفاق دوشن بو حاديه حيزب-تودهنين آذربايجان تشكيلاتيني شديد صورتده بندا ائدن اصل ايدي. او گونلرده تئهراندا تيريزه گليب، اورادا هاي-كوي سالان آرداشس اووانسيان لاهيجان وكيلى دوكتور (رادمنش) پارلامان نيطقيندن آليب، مئيدانا آنديغي «قانا-قان، يومرو-غا-يومروق» شوعاري، آذربايجان اوچون اولدوقجا يئرسيز و بيمؤوق بير شوعار ايدي. بو شوعار حيزبي آغير و قابا وضعيتينه دوچار ائتميشدي. اعلان-جنگ معناسيندا اولان بئله شوعار خالقي قورخودوب، حيزبن اوزاقلاديرماق، دؤولت و ژاندارم قورملريني آييق سالماقدان باشقا بير نتيجه وئر بيلمزدي.

دوشمنلرینه اعلان-جنگ ائدن بير حيزب اولدن اونون وسايليني حاضيرلامالي ايدي. مونا سيفانه او واخت حيزب-توده ايختياريندا بئله بير وسايل يوخ ايدي. اونون اطرافينا توپلانانلاردان بنش- اوچ نفرين لينده اولان ساده، كيچيك اسلحه، ديشدن ديرناغا قدر موسلح اولان دؤولت قوروسيله اعلان حرب، داغيلماغا محكوم اولماق دئمكدير. بوتون ايراندا هايكويه سبب اولان ليقوان حاديهسي ايسه بو شوعارين اوزرينده مئيدانا چيخديغيندان، حيزب-تودهنين رهبرليگي بويوك ضربه و خطر معروض قالميشدي.

دوغرودور، بو حاديه ژاندارم باشچيسي شقاي و امير پرويز و سايرلرين {گوردويو} تدبيرلريندن {بوروز} ائتميشدي، چونكو اولنلر احقاق-حق انديب، حيزب-تودهنين تقاضالارينا ايستكلرينه قولاق آسماديقلارينا گوره، تودمچيلر مستقيم اؤز موخالفلريني از مگه ايقدام ائتميشديلر. بونولا بئله خالق کوتلهلريني ايشلره حاضيرلايا بيلن هر تشكيلاتين كيچيك بير كنده حمله انديب، اورادا اسلح گوجو ايله مسالهنه حل ائتمهسي، دوغرو بير سياست اول بيلمزدي. بو مسالهنه حل ائتميردي كي، بلكه ده حيزب اوچون يئني ماجراني موشكولات مئيدانينا چيخارير، اونون ضعيف و باجاريقسيز ليغيني آچيب گؤستريردي. چكيب آپارا بيلمهديگيني ايسه شرح وئرديگيميز وضعيت آيدين بير صورتده ايثبات ائتمكدهدير.

او گونلرده آذربايجان خالقي نين موختليف طبقه لري ايسه موخاربيهنين خاتمهسي و دموركاتيك قورولرين ايراني ترك انديب گنتمگه حاضيرلانماسي مونا سيبئيله سخت نيگاران و موضطريب بير حالدا ايدي. 14-جو مجلس اؤزونون ايرتجاعى سيماسيني تاماميله آشكارا چيخارميشدير. بير-بيرينين دالينجا ايش باشينا كنج مورجع دؤولت باشچيلاري آذالغي پوزماق و ايراني تاماميله خاريجي ايستيمارچيلارين نوفوذلارينا تسليم ائتمك سياستي اوزرينده چاليديقلاريني عملن ايثبات ائتمكده ايديلر. بو جهندن آذربايجان كندلي، فهله و ساير زحمتكشلي ايرتجاعين قلبه سيندن آرتيق درجه قورخويا دوشموشدولر. آذالخالار ايسه داها آرتيق نيگار اتليق چكيرديلر.

تئهراندا و باشقا شهرلرده آذالخال روزنامه لرين توقيفي و دموركاتيك سازيمانلارين ازيليب سيخينتي آلتينا آينماسي، مجلسده حيزب-توده نومائندهلرينين دانيشماقدان، فعاليتدن قاداغان اولونمالاري، همچنين آذربايجان شهر و كندلرينده مورجعلرين و دؤولت مامورلاريندان ژاندارم و پوليسلرين گنت- گنده خالقي داها آرتيق اينجيمگه باشلامالاري، خالقين ايكي يول ايريجينا گليب چاتديغيني گؤستريردي. خالقي هيداييت انديب، آذالخال چيخارماق ايستهين آذالخالار بو ايكي يولدان بيريني اينتيخاب ائتمگه مجبور ايديلر. بونلاردان بيريسي مؤوجود

وضعیتله راضیلاشماق یعنی شرط- قئیدسیز اولاراق ایرتیجایا تسلیم اولماق، دیگر ایسه، خالقین ناراضیلیغندان ایستیفاده ائدهرک، اونو مؤحکم بیر تشکیلات آلتینا آماقلا ایرتیجایا ازمک اوچون شدید موباریزه باشلاماقدان عیبارت ایدی.

آذربایجاندا اولان حیزب-توده و سایر سیاسی جمعیتلر بو مسالهنی دوشونه بیلیمدی کلریندن یا دوشونسهرلرده اونو ایجرا ائتمگه قادیر اولمادیقلاریندن یئنی قودرتلی بیر تشکیلات قورولماسی لوزومو منیدانا چیخمیشدیر. فیرقه میز ایسه بو آخیریجی یولو تعقیب ائتمک هدفی اوزره تشکیل اولونان، بو احتیاج اوزرینده قورولان سیاسی بیر جمعیت ایدی. (اونون) ضعف و قودرتینی ده بو جریان اوزرینده آختارماق لازیمدیر. بشر تاریخین شایانی-دیقت حادیثلریندن اولوب 11 آی داوام ائدن میلی حرکتیمیز و حیرت آور گونلرینده، فیرقه میزین گؤتوردوبو تاریخی ایشلری تاریخسونا سلیق نؤقطنه-نظریندن تطبیق و تدقیق ائدرکن بو اصلی همیشه نظرده توتماق لازیمدیر.

آذربایجان فقط بیر (لیقواندان) عیبارت اولمادیگی کیمی، ایرتیجای ایسه (دایالیز) 90 یاشلی حاجی احتیشاما آرخالانمیردی. لیقوان حادیثه سی عیبرت آور بیر حادیثه ایدی. بو، توده رهبرلیگینین ضعیفلیگینی و حسابسیز بیر حرکت ائدیگینی ایثبات ائدی، حاجی احتیشامین ائونی داغیدی و شئیلرین غارت ائدیلمه سی ایسه حیزبین ایچریسینده اینتیظام- دیسپلینین اولمادیگینی تامامیله آشکارا چیخارتمیش اولدو. بویوک ایشتیبا حساب اولونان بو حرکتین تعقیبی (نده کی ایشتیبا)، داها ایفتیضاح حادیثه نتیجه سینده اولدورولموش حیزب عوضولرینی دفن ائتمک اوچون وئرلن بویوک پول گوجونه اشخاصی حیزب بیناسیندا توقیف ائتمک، فؤوق العاده خطرناک یئرله چکیله بیلردی. بونولا بنله بیز لیقوان حادیثه سینده حیزب-تودهنی نیفر تلندیرمک ایسته میریک، مقصدیمیز بو مسالهنی تاریخی بیر حادیثه کیمی شرح وئریمک دئییلدی فقط حیزب-توده باشچیلارینین او گونکو خط- حرکت و شوعارلارینین حقیقتدن اوزاق اولماسینی ایثبات ائدن بیر دلیل اولماق اوزره بو مساله یه ایشاره ائدیریک.

حیزب-توده هنج و اخت آذربایجاندا خالقار رهبرلیک ائتمک مقامینا نایل اولما بیلیمیشدیر. حتا اونون ان قودرتلی گونلرینده بنله آذربایجان خالقی اونون باشچیلارینا اعتمادسیزلیقلا باخیب، ایشلرین اینتیقادی گوزله تعقیب ائتمیشلر. نجه یوخاریدا دئدیگ اونون ان موهم سببی حیزبین تنهرانا باغلی اولماسی و اورادان تبلیغات و تشکیلات اوچون گلنلر آذربایجان خالقینا یاناشا بیلیمه ییب، جاماعاتن روحونو اینجیدیب، فیکرینی ائدن میلی احتیاجینی دوشونمه لری اولموشدور. مخصوص بیزیم میلی نهضتیمیز یاخینلاشان گونلرده خلیل ملکی، دوکتور جؤدت، علی امیر خیزی، آرداشس اوآنسیان، احمد ایسپهانی و غیره لرینین مرکزیت طرفدارلیغیندان گؤستردیکلری عینده، حیزبی تامامیله خالقین نظریندن سالمیشدی. "آذربایجان جزئی ایران" شوعارینی منیدانا آتان خلیل ملکی حتا حیزبین ایچریسینده بنله شدید موخالفته تصادوف ائدهرک، تیریز نوماینده لیگیندن اومودین کسهرک، وزارتتی ترک ائدیگده اونا قارشی تشکیلات ایچریسینده بویوک تنقید اولنوردو. خلیل ملکی، آرداشس و حیزب-تودهنین باشقار رهبرلری او زمان فارس ایله موخالفت ائدن صادق بادیکانی تنهراندا توهمنلندیریب، اونو فیرقه محکمه سینده جلب ائتمه لری، مرکزین نه قدر سهو حرکت ائدیگینی نظرینده موجسم ائتمکده دیر.

بنله لیکله فیکر ائدیریک، اوخوجولاریمیزا میلی نهضتیمیز باشلانان گونلرده آذربایجانین سیاسی تشکیلاتلارینین وضعیتی آز-چوخ گؤستره بیلیمشیک. او بو تشکیلاتلارین هنج بیرینین مستقیل اولاراق خالقی اوز فیرقه تشکیلی اوچون گؤتورولن بیرینجی قدم، 12 شهریور موراجیعتنامه سینین حاضر لاندیگی شرایط، یوخاریدا آذربایجان خالقی نین بویوک بیر سیاسی فیرقه لر هئیاتی حیس ائتمک ایدی. (یازیچی) مستقیل بیر فیرقه اولوب، تنهرانا باغلانماسی اوچون آذربایجان آزادیخاهلاری، خصوصن یئنی نسلین 4 ایل تامام موباریزه آپاردیقلارینی دا قئید ائتمیشدیر. ایندی ایسه فیرقه نین باشلانغیجی و اونون سئحری آپاستروف صورتده ترقی ائتمه سینین سببلرینی آرشدیریب، اونون مرام و شوعارلارینین اطرافیندا بحث ائتمه لی بیک. فیرقه میزین تاسیسی گونو 12 شهریور 1324-جو ایل حساب اولونالمیدیر. (3 سئنتیابر 1945-جی ایل) بو تاریخده فیرقه نین بوتون فعالیتینی نین اساسینی و مرامنامه سینین تمثیلینی تشکیل ائدن 12 ماده دن عیبارت اولان موراجیعتنامه سی اینتیشار تاپمیشدیر. بونولا بنله قئید ائتمک لازیمدیر کی، فیرقه میزین (ایشی) مورداد آیین 10-

دان باشلانمیشدیر. موردادین 1-دن شهر یورین 12-دک (تقریبین 1 آی داوام ائندن) بو مودتده جورا تله دئییه بیلرم کی، بیز فیر قه میزین جیدی فعالیت گؤستر دیگی گونلرده داها آرتیق زحمت چکیب، داها آرتیق اذیت صرف ائتمیشیک.

واختیدان قاباق پولیس ژاندارم مامورلارینی آییق سالماق چوخ خطرلی اولدوغوندا گیزلی فعالیت دؤورو حساب اولونان بیر آی مودتینده بیز فؤوق العاده احتیاط ایله ایشلمه لی، موخالیفلرین اللرینه بهانه وئرمه لی ایدیک. اونا گؤره هر کسه آسانلیقلا یاناشیب مطلبی اونا حالی ائتمک مومکون اولموردو. قاباقچادان زمینه حاضیر لامادان تظهور، موفقییت سیزلیکله خاتیمه تاپا بیلردی.

بیز ایسته سهدیک آشاغی طبقه دن گنیش دایره ده ایستیفاده انده بیلردیک. بونو ایکی جهتن ضررلی حساب اندیریک، اولو بیرینجی قدمده آشاغی طبقه نی توپلاماقلا بیز اورتاباب آداملاری و شهر اهالیسی نین عومده قیسمتینی مخصوصن جمعیتده موثر عامل حساب اولونان ضیالیلارین سوی-ظنیلی جلب ائتمکله جبهه-آزادی و حیزب-توده تشکیلاتلارین ایشتیهااتلارینی تکرار ائتمکدن باشقا بیر نتیجه الده انده بیللمزدیک. (بوایش) دیگر طرفدن حیزب-توده و کارگرلر ایتحادیه سی نین اطرافیندا اولان آداملاری داغیدیب او تشکیلات ایله یئرسیز رقابت یارتماغا سبب اولاردی کی، تزه ایشه باشلایان بیر تشکیلات اوچون بئله رقابت چوخ خطرلی نتیجه لر وئرمگه بیللمزدی. جبهه-آزادینین قارشیسینا چیخان چتینلیکلری اونو تادیغیمیزدان بو واسیطه ایله اونون ایشتیهااتلارینی تکرار انده بیللمه میشدیک. بو جهتن بیرینجی قدمده آدی-سانلی، بللی-باشلی آداملاری اوزوموزله همراه ائتملی ایدیک.

بو چوخ مومکون بیر ایش ایدی. چونکی بیزیم اینتیشار وئرمک ایسته دیگیمیز میلی شوکارلارین بو طبقه اوچون تزلیلیگی وار ایدی. اولار آذربایجانلیلارین بیر میلّت اولدوقلارینی قبول ائندیکلری حالدا بو میلّتین فارس لاردان و تنه رانلیلاردان آیری اولراق، یاشایا بیللمه سینه سوی-ظنن ایله باخیردیلا. بعضیلری آذربایجان خالقینی مواریزه سی نین شورالار ایتیفاقی و سووئت آذربایجانی ایله علاقه دار حساب اندهرک، اوندان یانلیش نظریه چیخارتماقلا، نهضتیمیزی ایرانین ایستقلال و تمامیتینه موغاییر بیر نهضت ظن اندیردیلا. مخصوصن وارلی تبقه مظنون اولراق، میلی نهضتیمیز آرخاسیندا اوزلری اوچون سوسیالیزم، کومونیزم قورخوسو ایجاد اندهرک، مئیدانا گیرمک ایسته میردیلا. حتا باجاردیقا بیزیم فیکرلریمیزی دگیشدیرمگه چالیشیردیلا. بونلارین هامیسی بیزی میوس ائتمگه قدر قووتلی دئییلدی. خالقین خصوصیه زحمتکنش کندلی و شهر جاماعاتی نین بیزیم فیکریمیزه شریک اولدوغونو چوخ یاخشی بیلیردیک. بیز حیس اندیردیک کی، آذربایجان خالقینی میلی شوکاری اولماز سا جیدی مبارزه یه قدم قویما یا جاقدیر.

اوز ثروت و مؤوقعلریندن هایا دوشنلر بئله، اوصولن آذربایجان خالقینی دیلینه، خصوصیتینه و آزادلیغینا اولان علاقه سینه اعتراف ائندیکلری اوچون اولارین فرعی و جوزی ایرادلاری بیزی توتدوغوموز یولدان قایتارا بیلن قدر قووتلی دئییلدی. اونا گؤره بیز خالقا یاخینلاشیب، اوز پریسیپلریمیز اطرافیندا بحث و موناقیشه ائندیکجه توتدوغوموز یولون دوغرو اولدوغونا ایمانیمیز قوه نلنیر و اونون ایجرا سی اوچون هیتمیمیز آرتیردی.

بونا باخمایراق، بیرینجی قدملر اولدوقجا موشکول و چتین بیر صورتده گؤتورولوردو. بیر طرفدن انله آغیر شرایط آلتیندا کؤمکچی و یولداشلار حاضیرلارکن دیگر طرفدن فیرقه نین اعلامیه سینی موکرر موذاکیره اندیب، اون ایکی اصلدن عیبارت اولان شوکارلاریمیزی یازیب، کاغیز اوستونه گنیریب، اونو او واخت آزادیخالیق آدی ایله مشهور اولان بیطرف اشخاصدان 46 نفرینن ایضاسیله بیتیرمگه مووفق اولدوق. پولیس ایداره سی نین جیدی مورا قیبتینی نتیجه سیز قویوب قاباقدان توتدوغوموز تصمیم اوزره بیاننامه مییزی 12 شهر یوره دک چاپدان چیخاریب، اینتیشار وئردیک. اول گونلرده ایچریمیزده معلوماتلی آداملار اولمادیغیندان بو سیاسی بیاننامه نی دقیق یازیلیب، چاپ اندیللمه سی اولدوقجا موشکول ایدی. اونو اوزوم ایکی دیلده یازماغا مجبور اولموشدوم. تحت اولفظ ترجمه دن پر هیز ائندیکیمدن اونون فارس ایله آذربایجانجا اولان نوسخه لریندن عیبارت جهتینده جوزی ایختیلاف داها ایمکان تاپیردی. بونولا بئله ایدیا انده بیلرم کی، بیاننامه هم فارس، هم ده آذربایجانجا چوخ روشن یازیلیمیشدیر. چاپ ایشی یوخاریدا دندیگیم کیمی موشکول ایدی. 12 ماده دن عیبارت اولان

بۇيوك موراجيئەتنامەنى، بىر گۈندە تېرىز مۇتەئەسسىپلەرنىڭ 15 مىن نۇسخىدە چاپ ئاتمىك، تەقريبەن غەيرى- مومكۇن نۇسخە گەپلىرىدى. بو جەھتەن ۲۴ ساعات تامام شەخس چاپخانا قالمىغا مەجبۇر اولدۇم. حەتتا ئىلمىيە چاپخانا ئىشلىرىنىڭ سەھىپىسىنىڭ ئۆز چاپخانا ئىشلىرىنىڭ ئىشلىرىنىڭ قەيىد ئاتمىگە حەزىر اولمادىغىنىدا، قەيىد ئاتمىزىن جەيدى مۇسسىپلەرنىڭ اولان ايتىلاعات چاپخانا ئىشلىرىنىڭ مودىرىنىڭ حەسەن ظەفرى مۇسسىپىتى بويۇننا ئايب اۋز چاپخانا ئىشلىرىنىڭ ايدى ايلە ايتىشار وئىمك شەرى ايلە اونو راضىلاشدىردى. مومكۇندور كى، بو جەزىياتى تەفەسىل اوزرە شەرح وئىمك بەسى اوزجولارى ماراقلاندىر ماسىن، لاکىن مەنىم ظەنمىچە بوتون دونىيا سەس سالان بۇيوك بىر ايشىن باشلانغىچ شەرىياتىنى بىلمە لازىمىدەر. تەجروبه ايشات ئاتمىشدىر كى، كىچىك بىر ايشىتياھ نەتىجەسىندە بۇيوك بىر ايش پوزولا بىلەر. كىچىك بىر فەداكارلىق ايلان بۇيوك بىر خەترىن رەفە ئىدىلمەسى دە تەجروبه دە از گۇرولمەمىشدىر.

11 شەرىور گەجەسى بىنانامەنى چاپ اندرکن مەنىم 3 گون بوخوسوز قالدېغىما گۇرە تاقت گەتەر مەبىب، ايشچىلەرنىڭ ناھار مەزى اوستونە ياتماغىن اولارنىڭ روھىيەسىندە درىن تەئىر بوراخمىشدىر. 2 سەعاتدان ارتىق داوام ئاتمەن بو ايشىتەر ائىتەن سونرا مورتىلەر و ساير چاپخانا ايشچىلەرنىڭ روھىيەسىندە بۇيوك تەغىرات حەسەس ئاتمىگە باشلايمىز. اولار تامامىلە باشقا اداملار كىمى نۇسخە گەپلىرىلەر. چاپخانا ئىشلىرىنىڭ قارائلىق كىف باسەمىش لامپاسى سەنكى ايشىقلانەب، فەالىت ايلە دولموشدور. بوخودان اوباندىغىم زامان ھەنوز سەدە تەنەشلىغىمىز بىلە اولمايان كارگرلەر مەنى تەسولمە قارشىلايب، ايشى بىر نەچچە سەعاتا قورتارماغا حەزىر اولدوقلارنى سۇيلەيدىلەر. 2 سەعات بوندان قەباق بۇيوك مەلغە موقابىلەندە بىلە بوخوسوز قالمىغا راضىلاشمايان جاوان ايشچىلەر ايسە كامالى- مەئىل و رەبىتلە اولار تەپشەردىقلارنى و زەپەنىنىڭ ائىجام وئىمگە سۇز وئىدەر. مۇتەئەسسىپلەرنىڭ حەسەسنىڭ اغا سەلىم اولنەس مەن اوبانار- اوبانماز دۇرد سەعات سونرا يا وەدە ئاتىدىگى ايكىنچى سەھىفەنى ايكىنچى تەصەح اوجون مەزىن اوستونە قەيۇب دۇدى: ائىدى مەن ائىنارام كى، سەزىن ايشىنەز موقەبىتە قەباغا گەندەجەيدەر. چەنكە اونا مۇحەم ائىملا يەپشەندىنەز، مادىيات و ايشىتەر ائىتە فەكرىندە اولمادىغىنەز مەزىن اوستونە ياتماغىنەز مەنە ايشات ائىدى. دۇدىگىمى ايشات ئاتمەك اوجون اۋزوم دە موراجيئەتنامەنى ائىمما ائىدىم. بو تارىخى موراجيئەتنامەنىڭ ائىرەنچى ائىمماسى ھەمەن چاپخانا كارگرى سەلىمولىنەس ائىمماسىدەر.

اونون سەدە و بىغەزەنە بىر سەرتە زەمەتە اوركەن قەيمەت وئىمەسى مەنى فۇوقالەدە اومەدوار ائىدى. اونا گۇرە دە بوتون نەھەت زامانى دا ھەر بىر ائىشە زەمەتە قاتلاشەب، ايشچىلەر اوجون نەمۇنە اولماغى ھەرگىز يەيدەن چەخارمادىم. بو كىچىك حەدەتە سەساب ائىدىلە دە مەنىم عەقەدە مەجە آذربايجان تارىخىندە قەئىد ائىدىلمەسى بىر حەقىقەتدەر. نەچچە كى، دۇدىك كىچىك حەدەتلەر بەسەن چەخ بۇيوك حەدەتلەرنى موقەدەمە و سەببى اولما بىلەر. مۇسولمەنلەر خەرىچ اولسا دا، بورادا "امەرى تەئىمور كوركانىنى قارىشقادان عەبەرت ائىمماسىنى قەئىد ائىمەك لازىمىدەر. بۇيوك فاتەح گۇيا بىرەنچى دەفە سەختە (شەرىندە) مەلوب اولوب، ياس و بىچارە خەلدە تەك و تەنە خەربا بىر دىوارا تەكەبە ائىدىگى خەلدە، بىر قارىشقادان آغزىندا اۋزوندە بىلە يەنكە بوغەنى دىواردان چەخارماق اوجون دەفەلەرلە چەخەب- دوشدوگونو و نەھەت اۋز موقەدەنە نەبىل اولدوغونو گۇروب عەبەرت، آلبەر. مەن اومود و ھەمەتلە ائىشە باشلايب، بىلەدىگىمەز كىمى بۇيوك نەبىلەتلەر دەدە اندەرەك، خەتەنەن ان مەشەور، ان قودرەتلى سەمالارنى كەسب ائىدەر."

ايسفەھاندا، افغانلىلارنىڭ خەلقى قەتل ائىدىكلەرنى زاماندا قوجا بىر آروادىن بىر عەدە ايسفەھانلىنىڭ ائىمماسىنىڭ اوجون قەيۇن كىمى قەتلگەھا گۇندەرلەرنى سەرزەنەش ائىمەسى، خەلقى آياغا قەلدەرىب، قەسبكارلارنىڭ اورادان قەوولماسىنا سەبب اولدوغو، تارىخە گۇرولن كىچىك بىر حەدەتدەر كى، اوندان بۇيوك بىر نەتىجە دەدە ائىدىلمەشدىر.

دەنەك بىزىم فەرقەنى تەشەكىل اندرەن، تەك- تەك اداملارلا گۇرۇشوب، ائىمما تەپلايب و موراجيئەتنامەمەزى بوخارىداكى شەرىپتە چاپ ائىمەمەز، ظەھەردە كىچىك بىر ايش اولسا دا، بۇيوك بىر ايشىن موقەدەمەسى اولماق اوزرە تارىخە ايرى خەتە ايلە تەبە ائىدىلمەلەيدەر. قەيى قەيى گەلەجەك نەسەل بىلەسەن كى، ھەر ايشىن موقەدەمەسى اولجە كىچىك و ھەمەتتەسەز نۇسخە گەلە بىلەر. ائىلە كىچىك كى، حەتتا ائىنسان اونا مەشغول

اولماغي بئله اوزونه تنزول حساب اندر. ولي هيمت، ايستيقامت، ايمان و عقيدة اوزره باشلانان ايش تئز يا گنج ايستينين نتيجهلر ايله نتيجهلنيب، آرزو اولونان مقصد، گوزلنيلمهين واسيطلرله الده انديله بيلر.

چتينايلكلره باخماياراق، موراجيعتناهمميزين موققيتله يازيلىب، چاپ اولوب، اينتيشارا قويولماسي فيرقه تاريخينده شرفلي و قيمتلي بير ايش حساب اولونماليدير. بو بيرينجي قديمي موققيتله گوتورمكله فيرقهميزين اصل فعاليت تاريخي باشلانير